

HOCA SAADEDDİN EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ *

Abdurrahman DAŞ**

ÖZET

Hoca Sadeddin Efendi 1536 yılında İstanbul'da doğdu. O, Osmanlı Sahn Medresesinde çalıştı ve Sultan III. Murad ile III. Mehmed'e hocalık yaptı. Bu makalede Hoca Sadeddin'in hayatını anlatmaya çalıştık. O, XV. yüzyılın en ünlü Osmanlı tarihçilerinden biridir. Hoca Sadeddin, Osmanlı Tarihini başlangıcından (1299-1520) tarihine kadar olan olayları ele almaktadır. Hoca Sadeddin, Farsça ve Arapça'dan bazı kitapları Türkçe'ye tercümesini yaptı. Örneğin Lârî Tarihi bunlardan biridir.

Bu makalede, Hoca Sadeddin Efendi'nin el yazması münşeâtlarını ortaya koymaya çalıştık Gazi Giray Han'a, Şah Tahmasb'a, farklı kişilere örneğin Vezir Sinan Paşa, Hasan Pasa'ya, değişik sebeplerden dolayı yazdığı diplomatik mahiyetteki bazı mektuplarından oluşan münşeât mecmualarını tanıtmaya çalıştık. Çünkü Osmanlı münşeât mecmuaları, Osmanlı Tarihinin kaynakları olarak bilinmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Hoca Sadeddin, Osmanlı Tarihçisi, El Yazması Mektuplar, Münşeât Mecmuaları, Sultan III. Murad, III. Mehmed, Gâzi Girây.

THE LIFE OF HODJA SAADEDDIN EFENDI AND HIS WORKS

ABSTRACT

Hodja Sadeddin Efendi was born at İstanbul in 1536. He worked as a teacher at Sahn Medrese and then he became the private teacher of the Ottoman sultan Murad III and Mehmed III.

In this article we deal with the life of Hodja Sadeddin Efendi(1536-1599) who is the most famous historian of Ottoman in the XVI th Century. He written the Tâcü't-Tevârih which is about of begining part of the Otttoman history between 1299-1520. He translated some books from Farisian and Arabic language to Turkish. For example Lârî's History is the one of them.

We try to expose the Hodja Sadeddin Efendi's Münşeâts (diplomatic letters maniscript) in these article. He had written same diplomatic letters to Gazi Giray, Şah

---

* Bu çalışma, "Osmanlılarda Münşeât Geleneği, Hoca Sadeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeâtları" isimli doktora tezinin özetidir.

** Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tahmasb and different people for example vezir-i azam Sinan Pasa, Hasan Pasa for varios reasons. The Ottoman Münşeât has been known as a source of Ottoman history. As a result Hodja Sadeddin Efendi's münşeât were one of the these historic source.

KEY WORDS

Hodja Sadeddin, Ottoman historian, manuscript letters, Münşeât, Murad III, Mehmed III, Gâzi Giray, Şah Tahmasb.

GİRİŞ

Hoca Sadeddin Efendi Osmanlı tarihçileri ve şeyhülislâmları arasında en çok dikkat çeken, tanınan ve devlet idaresinde etkili olabilen simalardan biridir. Hoca Sadeddin Efendinin hayatı, Tâcü't-Tevârihi ve Selimnâmesi hakkında bilgilere hemen hemen her ansiklopedinin ilgili maddelerinde ve onun hakkında yapılan tarih araştırmaları çalışmalarında rastlamak mümkündür. Ancak yaptığımız araştırmalar sonunda onunla ilgili verilen bu bilgilerin kimi yerlerde eksik olduğu, kimi araştırmalarda ise eserlerinin bazılarında hiç bahsedilmemiş olduğu görülmüştür. Bu makalede Hoca Sadeddin Efendinin hayatı ve eserleri daha detaylı bir araştırmayla incelenmiş, yeni bilgilere ulaşılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Hayatı araştırılırken; onun hocaları, sınıf arkadaşları, öğrencileri, siyasî birliktelem içerisinde olduğu dönemin idârî şahsiyetleri veya muhalifleri, siyâsî faaliyetleri ve edebî özelliklerini gösteren münşîliği tanıtılmıştır.

Araştırmamızın amacı, Hoca Sadeddin'in hayatı ile ilgili pek fazla bilinmeyen taraflarını ortaya koymak, ona ait olup muhtelif kütüphanelerde bulunan münşeât mecmualarını tanıtmak, özellikle Hoca Sadeddin Efendinin bir münşî olduğu hususunu, yazdığı metinlerden hareketle tanıtmaktır.

A. HAYATI

1. Yaşadığı devir

Hoca Sadeddin Efendi (H.943 / 1536 M.) İstanbul'da, Yavuz Sultan Selim'in vefatından on altı yıl sonra Kanûni Sultan Süleyman devrinde dünyaya gelmiştir.¹ Şeceresi; Hasan Can b. Hâfız Muhammed b. Cemâleddin İsfahânî olarak geçmektedir.² Başka bir kaynaktaki ise, Hasan Cân ibn Cemâl et-Tebrîzî

¹ Ahmed Refik, **Alimler ve San'atkârlar**, İstanbul, 1924, s. 97 ; Nihad Sâmî Banarlı, **Türk Edebiyatı Tarihi II**, İstanbul, 1987, s. 610. ; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, 1998, s. 298.

² Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992, C. IV, s. 126. ; **İlmiye Salnâmesi**, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye, 1331, s. 416-421 ; Ahmed Refik, **Alimler ve San'atkârlar**, s. 96 ; Franz Babinger, **Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Mersin, 1992, s. 137 ; Osman Turan, **İA**, C. , s. 27-35.

olarak geçmektedir.³ Dedelerinin künyesinden de anlaşıldığı gibi, Hoca Saadeddin aslen İsfahan'lı bir Türk aileye mensuptur.

Hoca Saadeddin Efendi'nin çocukluğu, ailesinin bulunduğu Osmanlı merkez saray çevresi sayılan ortamda geçmiştir. O ; Türk tarihi, devletine ait gelenek ve ananesi, kültür ve medeniyeti hakkındaki ilk bilgileri babası Hasan Can'dan dinlemiştir. Babasından sözlü olarak Osmanlı sultanları hakkında öğrendiği bilgiler, onun tarih bilgisinin temelini oluşturmuştur. İleride tercümesini yapacağı Lârî Tarihi'nin Türkçe'ye tercümesinde , son kısmını çok yetersiz ve eksik görmesi, onun Tâcü't-Tevârih'i⁴ ve Selimnâme'yi yazmasına, çocukluk yıllarında, babasından duyduğu nakiller, devlet ricâli bazı büyüklerden ve müracaat ettiği bazı Osmanlı tarihî kaynakları etki etmiştir. Sultan III. Murad'a atası olan Osmanlı sultanlarının hayatlarını, zaferlerini ve devletin vaziyetini anlatması hoşuna gitmiş olmalı ki, Hoca Efendi tarihini yazmaya teşvik ederek tamamlamasını sağlamıştır. Hoca Saadeddin Efendi, Tarihini sultan III. Mehmed döneminde Hasan Begzâde'nin özetleyerek ve orta seviyede bilgiye sahip halkın anlayabileceği şekilde özetini yaparak muhtasar bir şekilde yazdığı rivayet edilmiştir.⁵ Ayrıca Cizyedâr Bahaddin Efendi'nin "...*tenkîh maksadıyla yeniden kaleme alarak inşâ u nikâşte-i âsâr eylemişdür*" neşrettiği kaydedilmektedir.⁶ Sultanın III. Murad'ın tarih merakı bilindiği için, bu devirde pek çok eser yazılarak kendisine takdim edildiği ayrıca dikkat çekici bir husustur. Meselâ, Cenâbî'nin, Âli'nin, Peçevî'nin, tarihleri buna birer örnek teşkil etmektedir.

Hoca Saadeddin, başarılı bir eğitimden sonra edindiği geniş bilgi ve görgüsüyle Osmanlı sultanları katında itibar kazanmıştır. Kanunî Sultan Süleyman, onun ailesinin Yavuz Sultan Selim döneminde elde ettiği güven ve nüfuzundan dolayı, babası Hasan Can'a günde 70 akçe, Hoca Saadeddin'e ve kardeşine 20'er akçe maaş bağlatmıştır.⁷ Padişah nezdinde itibar gördüğü ve Ebusuud Efendi'nin talebesi ve mülâzımı (963/1555) olmak gibi⁸ imkanlara

³ Karsizâde Cemaleddin Mehmed Efendi, *Âyîne-i Zürefâ*, Neşreden: Ahmed Cevdet, Dersâadet, 1314, s. 20.

⁴ Tâcü't-Tevârih'i vak'anüvis tarihlerinin ilki olarak kabul eden ilim adamları da olmuştur. (Bkz., Nihad Sâmi Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, s. 611.)

⁵ Karsizâde Cemaleddin Mehmed Efendi, *Âyîne-i Zürefâ*, s. 9.

⁶ Karsizâde, *Âyîne-i Zürefâ*, s. 9.

⁷ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul, 1998, s. 298.

⁸ Osmanlılarda, mülâzım olmak geleneği, medreselerde mezun olan öğrencilerin kadılık veya müderrislik gibi makamlara devlet tarafından ataması yapılırken, herhangi bir sıra gözetilmeksizin tayin edilmesi şeklinde bir uygulamadır. Bu uygulama, Ebûsuud Efendi'nin Şeyhu'l-İslâm oluşundan sonra, medrese mezunları, mezuniyetleri sırasına göre defterlere

sahip olduğu için Hoca Sadeddin yirmi yaşında iken (1556)'da, 30 akçe maaşla İstanbul Murat Paşa Medresesine, (972/1564) yılında “*erbain*” payesi ile Bursa Yıldırım Bayezid Medresesine müderris olarak atanmıştır. Bir yıl sonra (1565)'de “*Hâric*”⁹ müderrisliğine, (977/1570)'te “*Sultânî*” müderrisliğine, otuzaltı yaşında(979H./1572)'da Sahn Müderrisliğine terfi etmiştir.¹⁰ Hoca Sadeddin Efendi, sahn medresesindeki görevi esnasında büyük bir üne kavuştu. Onun buradaki şöhreti Sultan II. Selim'in takdirini kazandığı için, Manisa'da Vâli bulunan Şehzâde Murâd'ın hocası İbrahim Efendi'nin vefatı üzerine Şehzâde hocası olarak 981/1573'te oraya gönderildi.¹¹ III. Murad, Aralık 1574 tarihinde tahta çıkmasıyla birlikte, Sadeddin Efendi, “*Hoca-i Sultânî*” ya da, “*Reis'ül-Ulemâ*” veya “*Hoca-i Cihân Sadeddin Efendi*” unvânıyla anılır olmuştur.¹² Ona bu unvânın verilmesinden sonra, ülkenin her yerinde Hoca Efendi denilince akla hemen yalnız Hoca Sadeddin Efendi gelir oldu. Onun için kullanılan sıfatlardan bazıları “... *a'lemü'l-ulemâ ve efdalü'l-fudalâ Hoca-i Şâh-ı cihân veya ...a'lemü'l-ulemâ'il-mütebahhirîn mevlânâ Sa'dî Efendi, veya Mevle'l-mevâlî Sa'deddin Efendi, Müftilenâm ve Şeyhülslâm Hoca-i Şâh-ı cihân Sa'deddin Efendi hazretleri*”¹³ Ancak bazı kaynaklar, Hoca Sadeddin'i “...*sultan III. Mehmed hazretlerine culûslarından mukaddem ta'lîm u ulûm-i*

---

kayıtları yapılmış ve buradaki sıraya göre atamaları yapılmaya başlanmıştır. Bu defterlere adı yazılanlara mülâzım deniliyordu. Bkz. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, 1986, s. 232-233 ; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1970, s. 859.

⁹ Osmanlılar zamanında medreseler Fatih Sultan Mehmed zamanında olgunluk derecesine erişmiş, Kanûnî döneminde ise son şeklini almıştır. İlk tahsili veren medrese Hâric medresesidir. İptidây-ı hâric ve Hareket-i hâric adlı iki kısımdan meydana gelirdi. Orta tedrisata başlayan öğrenciler için ise İptidâ-i dâhil ve hareket-i dâhil medreseleri kurulmuştur. Musıla medreseleri ise, yüksek tahsile hazırlayıcı Tetimme medreseleridir. Musıla-ı sahn ve musıla-ı Süleymaniye, Sahn-ı seman ve Sahn-ı Süleymaniye medreseleri faaliyet göstermiştir. Sahn-ı Seman medresesinde edebiyat, ilâhiyât ve hukuk alanındaki dersler okutuluyordu. Sahn-ı Süleymaniye medresesinde ise, Tıp, Göz hekimliği, Riyâzi ve tabii ilimler öğretiliyordu. Bu medreseye bağlı olan Dâru'l-hadîs kısmı ise yüksek hadis ilmini tedris ederdi. Sahn medreselerindeki öğrenciyi danişmend denir ve bunlara tahsis edilen ayrı odoları bulunurdu. Diğer talebelere ise suhte ve softa denirdi. (Bkz.Ziya Kazıcı, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 250-252 ; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, 1986, s. 214.)

¹⁰ Babinger, a. g. e., s. 137 ; Halil Ersoy, “*Hoca Saadeddin Efendi*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1981, C. IV, s. 248.

¹¹ Şemseddin Sâmî, **Kamusu'l-A'lâm I-VI**, Tıbbî basım, Ankara, 1996, C. IV, s. 2568. ; Babinger, a. g. e. s. 137 ; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, a. g. md., C. IV, s. 249.

¹² Ahmet Refik, **Alimler ve Sanatkarlar**, İstanbul, 1924, s. 103-104 ; Severcan, Şefaettin, “*Hoca Sadeddin Efendi ve tarihçiliğimizdeki yeri*”, **E. Ü. İ. F. Dergisi**, Kayseri, 1992, S. 8, s. 73.

¹³ Bkz. **Tarih-i Selânikî**, C. I, s. 142,169, C. II, s. 513, 775 vd. Burada bazen Sa'dî, bazen Sa'deddin olarak müellifin bahsettiğini görmekteyiz.

*nâfiaya me'mûr ve ahd-ı saltanatlarında dahi pâdişâhı müşârün ileyhin hocalığı ile hizmet-i fetevâyı cem ile meşhûr olan Koca Hoca Efendidür ki...*¹⁴ gibi sıfatlarla onu anlatmaya çalışmışlardır.

III. Murad'ın vefatından(ö.1003 / 12.1.1595) sonra cenaze namazını kılmak üzere hazır olunduğunda, şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi ile Hoca Saadeddin arasında cenaze namazında imamet hususundaki ihtilâfî Peçevî şöyle rivayet etmiştir: “...meğer Hoca Saadeddin Efendi, rahmetliye son hizmetim olacaktır diye cenaze namazını kaldırmaya yeni padişahтан izin almış imiş. Sultan Mehmed, Bostanzâde'nin imamlığı geçerli değildi diye namazın yeniden kılınmasını emretti. Bunun üzerine Bostanzâde'nin buna karşılığı şöyle oldu: “Padişah imama uymakla namaza izin vermiş olmaktadır, yeniden kılınması gerekmez”¹⁵ diyerek namazın tekrarı yapılmamıştır. Bostanzâde ile Hoca Saadeddin arasında yukarıdaki tartışmadan sonra daha başka tartışmalar ve zıtlaşmaların yaşandığını tarihçiler rivâyet etmektedirler¹⁶.

Sultan III. Mehmed'in şehzâdeliği sırasında hocası olan Nevali Efendi,¹⁷ veya bazı kaynaklara göre de Molla Nasuh¹⁸ III. Mehmed tahta culûs(16 Cemaziyevvel 1003 / 27. 1. 1594)¹⁹ davetini almadan iki gün önce vefat ettiği için, Hoca Saadeddin Efendi onun yerine III. Mehmed'in de hocası sayılarak hâce-i sultânî unvânını kullanmaya devam etti. Hoca Saadeddin, muhaliflerinin çabaları ve Valide Sultanın da etkisiyle çok kısa bir süre sonra Padişah hocalığından azledilmiş ise de tekrar bu göreve (24 Şaban 1006/1 Nisan 1598) getirilmiştir.²⁰

Yaklaşık dört yıl sonra Bostanzâde Mehmed Efendi'nin vefatıyla boşalan Şeyhülislâmlık makamına Hoca Saadeddin Efendi Osmanlı devletinin Şeyhülislâmı 22. olarak getirildi.²¹ III. Mehmed bunu sevinçle karşılamış ve şöyle tarih düşürmüştür:

¹⁴ Karsizâde, *Âyîne-i Zürefâ*, s. 21.

¹⁵ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, C. II, s. 163.

¹⁶ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima I-VI*, tarihsiz, C. I, s. 204-208.

¹⁷ *Tacü't-Tevârih* C. I, s. V. , *Peçevî Tarihi*, C. II, s. 290.

¹⁸ Şerafettin Turan, *DİA*, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 197.

¹⁹ *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1999, C. II, s. 290.

²⁰ *Tarih-i Selânikî*, C. II, s. 731 ; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuât*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Ankara, 1987, C. I-II, s. 176 ; Şerafettin Turan, *DİA*, C. XVIII, s. 197 ; Ramazan Şeşen, *a. g. e.* , s. 229.

²¹ *Şeyhu'l-İslâmlık Makamı*, Molla Fenari'nin bu makama 1424-1425 yılında ilk olarak atanmasıyla, en son Şeyhu'l-İslâm olan Medenî Mehmed Nuri Efendi'nin 28 Eylül 1922 tarihine kadar, aralıksız 498 yıl görev ifâ eden bir Osmanlı kurumudur. Geçen bu süre

“Oldu Mollam Hoca Sadeddin”(1006/1598).²²

Sultan III. Mehmed’e Sadr-ı azam Hadım Hasan Paşa, Şeyhulislâmlık makamına Rumeli Kazaskeri olan şâir Bâki’yi veya Karaçelebizâde Hüsâmeddin’i önermiş ise de kabul etmemiştir.²³ Bu görevleri ifâ ettiği sırada Hoca Sadeddin Efendiye Reisü’l-Ulemâlık unvanı da verildi(1594-1599).

Hoca Sadeddin Efendi Şeyhulislâmlık görevini, Ayasofya Cami’inde III. Murad’ın ruhuna ithaf edilmek üzere tertiplenen Mevlîd-i Şerifte dua etmek üzere bulunduğu sırada vefat ettiği ana kadar devam ettirmiştir. Hoca Sadeddin Efendi burada bulunurken rahatsız olmuş, iki oğlu Mehmet ve Said Efendilerin gelmesini istemişse de orada aniden vefat etmiştir. (1008 / 2 Ekim 1599). Hoca Sadeddin Efendi Hicrî takvime göre 65 yaşında iken, Milâdi takvime göre ise 62-63 yaşında olduğu sırada vefat etmiştir. Cenaze namazını halefî olan Sunullâh Efendi kıldırmıştır.²⁴

Hoca Sadeddin Efendi, III. Mehmed ile beraber Macaristan Seferine de katılmıştır. Bu savaşta Hem Sultan III. Mehmed’e, hem de komutan ve askere verdiği cesaret ve önerdiği fikirler sayesinde elde edilen zaferde onun rolünün

---

zarfında, toplam 138 Şeyh’ül-İslam görev yapmıştır. Bunlardan üç tanesi görevleri başında buldukları sırada, verdikleri fetvalar ve siyasi olaylardan dolayı idam edilmişlerdir. Bu Şeyhu’l-İslâmlar:

1. Ahizâde Hüseyin Efendi (1632-1634), IV. Murad zamanında görev yapmış ve ilk katledilen şeyhulislâm olmuştur. Bkz. **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı**, s. 223-224.

2. Hocazâde Mesud Efendi (16544 ay 12 gün görev yapmıştır),; I. Ahmed’in hocası olan Aydın’lı Mustafa Efendi’nin oğludur. Çok kısa sürede üst makamlara getirilenlerden biridir. Yeniçerilerin teşvik ve kışkırtması gibi sebeplerle vezir Boynu Eğri Mehmed’in azledilmesini teklif etmiş. Bu tavrı sonucu Abaza Hasan’a bağlı kuvvetler tarafından öldürtülmüştür. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e.**, s. 224-225.

3. Seyyid Feyzullah Efendi: II. Mustafa’nın şehzâdeliğinde hoca idi. Bu imkanı suistimal derecesine götürmüş, her türlü atama ve devlet işlerine aşırı karışmış olması, ehliyesiz ve çevresine layık olmayan üst kademelerde vazifeler vermiş olması gibi sebepler canından etmeye sebep olmuştur. Büyük oğlu Fetullah ile beraber ulemâ ve sâdât defterlerinden adları silinerek çıkarılmıştır. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı**, Ankara, 1988, s. 223-226 ; Ziya Kazıcı, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 159-182 ; Hüseyin Uslu, **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 1985 ; Orhan Bayrak, **a. g. e.**, s. 176.

²² Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, İstanbul, 1989, C. 2, s. 731.

²³ **Tarih-i Selânikî**, C. 2, s. 731 ; Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü’l-Vukuât**, C. I-II, s. 176 ; Şerafettin Turan, **DİA.**, C. XVIII, s. 197.

²⁴ Mecdî Mehmed Efendi, **Hadâiku’s-Şekâyık**, C. II, s. 431 ; **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 823 ; İ. H. Danişmend, **Kronoloji**, C. III, s. 197.

büyük olduğuna dair yerli ve yabancı tarihçilerin ortak kanaatidir.²⁵ Hoca Efendi'nin Seferlerde geçen günlerini saymazsak, ömrünün çoğu İstanbul'da geçmiştir. Onun siyasî rakipleri kısa bir süre sultanın gözünden düşürmüşlerdir. Ancak Hoca Efendi çok geçmeden eski gücünü yeniden elde ederek, rakiplerini teker teker saf dışı bırakmayı başarmıştır. Hoca Efendi'nin siyâsî faaliyetleri ve bu konulardaki tutumu ilgili bölümde ayrıca açıklanacağı için burada yazılmamıştır.

2. Eğitim ve Öğretimi

Hoca Saadeddin'in tahsilini yaptığı yıllar, Osmanlı devletinin en ihtişamlı devri ve en dirâyetli padişahların devletin başında bulunduğu bir döneme denk gelmektedir. Bu yıllarda, Osmanlı devletinde ilmî faaliyetlere büyük önem verildiği ve bilginlerin yetiştiği, ulemânın kıymetinin bilindiği bir dönemdir. Hoca Saadeddin Efendi'nin Çocukluğu ve gençliği, Kanûnî Sultan Süleyman'ın zaferler kazandığı, devlet imkanlarının en bol olduğu bir devrede geçmiştir. Bu dönemde Hoca Saadeddin, tahsilini Osmanlı saltanat Merkezi olan İstanbul'da ve en önemli medreselerde seçkin bilginlerden dersler alarak yapmıştır. Osmanlı devletinin bu parlak devri, onun ilmî kariyerine katkısı ve tesiri çoktur. Bilhassa Sahn-ı Semân²⁶ medresesinde Ebusuud'a mülâzim oluşu ayrı bir ilmî zenginlik kazandırmıştır.

Hoca Saadeddin Efendi'nin hocaları arasında dönemin ünlü bilginlerinden Karamânî Mehmed Efendi ve Ebusuud Efendi bulunmaktadır.²⁷

Ebusuud Efendi, hicrî 896/1490 tarihinde İstanbul civarında bulunan Müderris köyünde doğmuş²⁸, 87 yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. (ö.983/1575). İlk tahsilini önce babası Muhammed Muhyi'd-dîn el-'imâdî'den, sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'den, daha sonra da kazasker Karamânî Seydî Süleyman Efendi'den almıştır.²⁹

²⁵ **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 641 ; Franz Babinger, **a. g. e.** , s. 138.

²⁶ Sahn-ı Semân Medreseleri: Sahn medreselerinin sayısı sekiz kadar olduğu için Arapça Sekiz demek olan Semân tabiri, bu medreseler için kullanılmıştır. Bu medreselerin toplam oda sayısı yüz elli iki idi. Bu medreselerde mezun olan mülâzimler, nevbet yani sıra bekleme durumundaydılar. Kadı veya müderrislik için Matlap defterine adını yazdırmak zorunluluğu vardır. Bunun için de Sahn-ı Semân ve Süleymâniye Medresesinde mezun olup diploma almaları gerekiyordu. Bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı**, s. 5-8, 45.

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı**, s. 235-236. **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1988, C. III/ II. Kısım, s. 532.

²⁸ Abdullah Aydemir, **Ebusuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu**, Ankara, 1968, s. 1.

²⁹ Faik Reşad, **Eslâf**, s. 132 ; Aydemir, **a. g. e.** , s. 5.

Bazı kaynaklar, Ebusuud Efendi'nin, İbn-u Kemâl'dan da dersler aldığını rivâyet etmektedirler.³⁰ Ebusuud Efendi Fıkıh, Tefsir, Hadis ilimlerindeki başarısı kadar, Farsça ve Arapça şiir ve kaside ve nesir yazacak dirâyete sahip bulunuyordu. Onun siyâsî ve idarî konulardaki başarısı, Medrese hocalığından daha çok, Şeyhu'l-İslâm olarak çalıştığı Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Osmanlı toprak meselesine dair hukukî düzenlemelerindeki hizmetleri olmuştur.³¹

Karamânî Mehmet Efendi, XVI. yüzyılın önde gelen en yüksek Sahn medresesisi müderrislerinden biridir. Çok sayıda ünlü şâir, edip ve bilginlere hocalık yapmıştır. Mükemmel derecede Farsça ve Arapça bilen, bu dillerde aruz vezniyle şiir yazabilecek kabiliyete sahip bir müderristir, Şair Bâkî, Nev'î, Valehî'ye bu konudaki bilgilerini aktarmıştır.³²

Medrese arkadaşlarının çoğu, dönemin ünlü bilgin, fâzıl ve şâirlerinden sayılan şahsiyetler olduğu görülmektedir. Buradaki talebe ve hocalarının üstün özelliğini Bâkî şöyle tasvîr ediyor: “*Kimse görmüş mü ola bahri habâb içre nihân*” yani (Denizi bir damlanın içine sığmış ve saklanmış olarak kimse görmüş müdür ?) anlamına getirmeye çalışmıştır.

Hoca Sadeddin'in, böylesine seçkin bir çevresinin bulunmuş olmasında, hiç şüphesiz ki babası Hasan Can'ın, Yavuz Sultan Selim'in yanında altı yıl hiç ayrılmadan son anına kadar Saray ortamında önemli bir şahsiyet olarak bulunmuş olması, buranın sağladığı eğitim ortamı ve oralardaki hocaların ilmî kariyerleri, arkadaş çevresini de belirleyen faktörlerden biri olmuştur. Mustafa Paşa'nın kızıyla evlenmiş ve bu evliliklerinde beş oğlu dünyaya gelmiştir.³³ Bütün çocukları da babası gibi ilmiye sınıfında bulunmuşlardı. Bunlar hakkında açıklayıcı bilgiler aşağıda ayrıca verilecektir.

Hoca Efendi'nin Medrese arkadaşlarından bazıları şunlardır.

Nev'î Efendi (ö.1007 / 1599)³⁴, Şâir Bâkî (ö. 973 / 1565), Hüsrevzâde, Üsküb'lü Vâlihî (ö.994 / 1585)³⁵, Mecdî, Remîzâde, Camcızâde Camî,

³⁰ Aydemir, a. g. e. , s. 5.

³¹ Bkz. **Budin Kanunnâmesi**, hazırlayan: Sadık Albayrak, İstanbul, 1993.

³² İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. III, s. 196.

³³ **Tâcü't-Tevârih**, C. I, s. VII

³⁴ Faik Reşad, **Eslâf**, İstanbul, tarihsiz, s. 155.

³⁵ Faik Reşad, **Eslâf**, İstanbul, tarihsiz, s. 138

Cevrî, Karamanlı Muhiddin³⁶, Cenâbî Mustafa Efendi (ö.999 / 1590)³⁷, Malûl-zâde Seyyid Mehmed (ö. 922/1584), Abdü'l-kâdir Şeyhî(ö.1002/1593), Bostan-zâde Mustafa(ö.1014/1605), Hâce-i Sultânî Atâullâh(ö.979/1571), Kınalı-zâde Hasan ve Ali Cemâlî Efendi'nin oğlu Fudayl Efendi(ö. 991/1583)'ler³⁸ gibi ünlü şahsiyetlerdir.

Bu dönemde, Hoca Saadeddin'e yakınlığı bulunan, birlikte çalışmaları olmuş ya da te'lif ettiği eseri yazmaya teşvik ettiği için, eserini ona ithaf eden meşhur bilgin kişiler de bulunuyordu. Örneğin, Gelibolu'lu Mustafa Âli, “*Menâkıb-ı Hünerverân*”ını, ona ithaf etmiştir.³⁹ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, yazdığı bir eserini hakeza Hoca Efendiye ithaf ederken, onun himayesine nail olmuştur. Bunların bazıları Hoca Saadeddin Efendiye yazdıkları eser, gazel ve rübâilerini ithaf etmişlerdir.⁴⁰ Şehnâmecei seyid Lokman, 997/1588'de yazdığı “*Kıyâfeti'l-İnsaniyye fî Şemâi'l-Devleti'l-Osmaniye*” adlı kitabında, Osmanlı sultanlarının şemâillerini anlatmaktadır. Bu kitabı Gelibolulu Âli Efendi ve Hoca Saadeddin okumuş ve beğenmiş, adı geçen esere Hoca Saadeddin Efendi bir takriz(önsöz) yazmıştır.⁴¹ Ahmed Feridun Bey (ö.991/1583), Takiyyü'd-dîn Mehmed Efendi(ö.927-993/1520-1585) yazdığı “*Düstûrû't-tercîh li kavâidi't-tasdîh*” adlı eserini Hoca Saadeddin'e ithaf etmiş,⁴² Münecimbaşı Mustafa Çelebi, Ulûğ Bey, Bostanzâde Mehmed (ö.1006/1597), Sun'ullâh Efendi (ö.1021/1612), Bedreddin Mahmud Efendi (ö.1032/1629), Kadızâde Pîrî Efendi(Hoca Efendinin damadıdır)⁴³Vezir-i azâm; Cığalazâde Sinan Paşa, Ferhat Paşa, İbrahim Paşa, Hadım Hasan Paşa, Satırcı Mehmed Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Kılıç Ali Paşa gibi devrin ünlü şahsiyetleri, ya onun sınıf arkadaşları olmuş veya onunla ilmî ve idâri işlerde ilişkileri bulunan üst düzeyde görev yapan devlet ricâli şahsiyetlerdir.

³⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/ II, s. 532-533 ; Ahmed Rifik, **a. g. e. ,** s. 97.

³⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuarâ**, haz. İbrahim Kutluk, I-II, Ankara, 1989, C. I, 263 ; Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, C. I, s. 118 ; Şemseddin Sâmî, **Kamûsu'l-A'lâm**, C. III, s. 1838 ; Mehmet Canatar, **DİA**, C. VII, s. 352.

³⁸ Abdullah Aydemir, **a. g. e. ,** s. 40.

³⁹ Gelibolulu Mustafa Âli, bu eserini Hoca Saadeddin'in isteği üzerine kaleme almıştır. **Menâkıb-ı Hünerverân** kitabı, bir mukaddime ile beş fasıl ve bir hatimesi mevcuttur. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın bir önsözü ile birlikte, 1926 yılında **T. O. E. M.** tarafından tab ve neşredilmiştir. Bkz. Bekir Kütükoğlu, *Ali Mustafa Efendi*(ö. 1008/1600), **DİA**, C. II, 414-416.

⁴⁰ Şefâettin Severcan, “*Hoca Saadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri*”, **Erciyes Ü. İ. F. D. ,** S. 8, s.73.

⁴¹ Ramazan Şeşen, **a. g. e. ,** s. 305.

⁴² Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 104.

⁴³ Mehmed süreyyâ, **Sicill-i Osmanî**, C. II, s. 128.

3. Öğrencileri

Şehzâde Murad'ın şehzâdeliği zamanında hocalığı başta olmak üzere, onun öncesinde okuttuğu çok sayıda medrese öğrencileri olmuştur. Bunlardan tanınmış olan bir kaçının adlarını ve kısa biyografik bilgilerini vererek yetiniyoruz.

Azmî-zâde Haleti (ö.1040/1630), Pîr Mehmed Azmi Efendi'nin oğludur. Hoca Efendi'den derslerini tamamladıktan sonra, büyük medreselerde dersler vermiş, daha sonra Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve en son İstanbul kadılığına tayin olmuştur. Bu görevden sonra önce Anadolu kazaskeri, daha sonra Rumeli kazaskeri olmuştur.⁴⁴

Molla Nişancızâde Ahmed Efendi (ö.986/1578), Osmanlı tarihi yazarı olarak bilinen Mehmed Ramazan'ın torunudur. Hoca Sadeddin'in mülâzımı olmuş, (990/1582)'de müderris, (1002/1593)'de sahn müderrisi olmuştur. Çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır.

Ahîzâde Hüseyin Efendi (ö.1041/1634), 29. Osmanlı Şeyhu'l-İslâmı olarak(1632-1634) iki yıl görev yapmış, bu görevinde iken siyasi hadiseler sebebiyle idam edilmiştir.⁴⁵

Seyyid Abdurrahman Kasım Gubârî (ö.974/1566), Hoca Efendiye mülâzim olanlar dandır.⁴⁶Tarikata intisab etmiş ve ölünceye kadar orada kaldığı bilinmektedir. Rivayete göre "üstüne redifli beş beyitlik bir gazel yazıp, zamanı şairlerinin bu gazele söyledikleri nazîrelerle birlikte Şeyhülislâm ve tanınmış şairlerden Sâdi(Sadeddin) Efendiye takdim eylediği zaman, Sâdi Efendi, Gubârî'nin gazelinin ötekilerden üstün olduğunu belirtmiş ve şu zarif beytle cevap vermiştir:

Zeyd şâir dâvâ-yı rüchân ederse vechi var
Hüsn-i nazmı dâldır zira bu dâva üstüne.⁴⁷

Azmi-zâde Hâletî (ö.1040/1630), Hoca Efendiden dersler aldıktan sonra yüksek medreselerde müderrislik, Şam, Kahire, Bursa, Edirne, İstanbul kadılıkları, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevini en son ifa etmiştir. Divânı

⁴⁴ Eslâf, 191.

⁴⁵ Tâcü't-Tevârih, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. I, s. VII ; Ziya Kazıcı, a. g. e. , s. 166, 179.

⁴⁶ Şerafettin Turan, İA, "Hoca Sadeddin", s. 30.

⁴⁷ Tâcü't-Tevârih C. I, s. VII ; Eslâf, s.111-112.

ve münşeâtı vardır. Pek çok esere şerhler yazmış, gazel ve rübâileri bulunmaktadır.⁴⁸

Şerif Musa Kefevî, müderrislik görevinde çok büyük bir üne kavuştuğu bildirilmiştir.⁴⁹

el-Hofâcî Ahmed b. Muhammed (979/1571) Kahire'de doğdu. Orada bir müddet tahsil hayatını sürdürmüş ve orada iken hacca gitmiş, hac ibadeti sonrasında İstanbul'a gelerek Koca Davud ve Hoca Saadeddin'den dersler almıştır. Hoca Saadeddin'i tahsil hayatında en büyük hocası olarak kabul ettiğini her fırsatta ifade etmiştir.⁵⁰

Hoca Saadeddin Efendi'nin talebeleri arasında kendi çocukları da bulunmaktadır. Bunlar arasında müderris, kadı, kazasker ve Şeyhülislâm olanları bulunmaktadır.

Bunlardan Hoca-zâde Mes'ud Efendi Sahn-ı Semân müderrisi iken, babasından önce vefat etmiştir (1005/1597).

Hoca-zâde Mehmed Efendi (ö.1024/1615), Hoca Saadeddin Efendi'nin en büyük oğludur. Babasından derslerini tamamlayarak icâzet almış, Mehmed Efendi yirmi dokuz yaşında iken kazasker olmuş, Sunullâh Efendi'nin azli sebebiyle boşalan Şeyhülislâmlık makamına otuz beş yaşında iken getirilmiştir. Mehmed efendi, bu görevini vefat ettiği tarihe kadar yürütmüştür. Babasının yazmış olduğu Tâcü't-Tevârih'e bir zeyl yazmış ise de tamamlayamamıştır. Hoca Saadeddin Efendi gibi livechillah ifta eder idi. İmzaları mevzûn ve mukaffa, Kaside-i Bürde'ye tahmisi bulunmaktadır. Sarıyerde bir çeşme yaptırmıştır. Mustafa Paşa bunun damadıdır.⁵¹

Hocazâde Es'ad Efendi (ö.1034/1625), henüz yirmi üç yaşında iken en yüksek müderrislik görevi olan Süleymaniye Dâru'l-Hadis Medresesine atanmış, Edirne kadılığı, İstanbul Kadılığı ve Anadolu kazaskerliği görevini ifa etmiştir. Bu görevde iken hacca gitmiştir. O, bu yolculuğundan dönerken, Şeyhülislâm olan kardeşi Mehmed Efendi vefat etmiş olduğundan, onun yerine Şeyhülislâm olmuştur(1004/1615). II. Osman vakasından dolayı bu görevinden çekilmiş ancak ikinci kez (1032/1623) tarihinde tekrar Şeyhülislâm olmuştur.

⁴⁸ Tâcü't-Tevârih, C. I, s.VII ; Eslâf, s. 191-193.

⁴⁹ Tâcü't-Tevârih, C. I, s.VII.

⁵⁰ Ramazan Şeşen, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, s. 352.

⁵¹ Sicill-i Osmanî, C. IV, s. 171.

Bu görevi sürdürürken (1034/1625) yılında vefat etmiş ve Eyüp'te babasının yanına defnedilmiştir.

Hocazâde Abdulaziz Efendi, babasından ve diğer medrese hocalarından aldığı derslerle bilgisini arttırmış, müderrislik, kadılık ve son olarak da Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda onun elsine-i selâsede şâir olduğunu belirtmektedir. Yani Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Rumeli kazaskeri iken bunun önerdiği bir teklif kabul görmüş ve bu tarihten itibaren kazaskerler, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyine protokolde önce yer almaları sağlanmıştır.⁵²

-Salih Efendi, müderrislik, kadılık ve son olarak da Anadolu Kazaskerliği görevini ifa etti.

Mehmed Reşid Efendi, Müderris, molla olmuştur. Bunun oğlu olan Abdullah Bukâî Efendi (ö. 1727)'de aynı şekilde ilmiye sınıfında yer almıştır.⁵³

Hoca Sadeddin'in torunlarından olup sonraki dönemlerde üst görevlere getirilenler de bulunmaktadır. Bunlar:

Mehmed Bahaî Efendi (ö.1064/1654) de 33. Şeyhülislâm olmuştur. Ancak Mehmed Bahaî'nin tütün ve afyona alışkanlığı olduğu hususu rivayet edilmektedir.⁵⁴

Feyzullah Efendi (ö.1110/1698), Babası daha önce Şeyhülislâm olan Ebu Said Efendi'nin oğludur. Babası bu makamda bulunduğu sırada, Feyzullah Efendi on beş yaşında Mihrimah Sultan Medresesi müderrisliğine ve yirmi yaşında iken İstanbul Kadılığına getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda kazasker, nihayet (1101/1690)'da Şeyhülislâm olmuştur.⁵⁵Hoca Efendi kendi sağlığında devlet imkanlarını kendi çocukları ve akrabalarına kullandırmada etkin nüfuzunu vasıta kıldığı gibi, vefatından sonraki yıllarda da onun çocukları ailelerinin nüfuzu sayesinde üst görevlere gelebilmişlerdir.

Sadık Mehmed Efendi (Ebusuud-zâde) doğumu (1103/1621), Mehmed efendi'nin oğludur. Annesi Hoca Sadeddin'in kızıdır. Müderris, molla ve

⁵² **Sicill-i Osmanî**, C. III, s. 384.

⁵³ **Sicill-i Osmanî**, C. III, s. 428

⁵⁴ Uzunçarşılı, **a. g. e.** , s. 469.

⁵⁵ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, s. 485 ; Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuât**, C. I-II, s. 21-23, 25.

İstanbul kadısı olmuştur. 1672 yılında vefat ederek babası Ebusuud Efendi'nin yanına defnedilmiştir.

Şerif Efendi (ö.1031/1622) Şirvanlıdır. Hoca Sadeddin Efendi'ye kethudalık yapmıştır. Müderris, molla ve daha sonra İstanbul Pâyesiyle Ayasofya müderrisi olmuştur.⁵⁶

Mutahhar Efendi (ö.1034/1625) Şirvanlıdır. Sipahî iken tarika girip, Hoca Sadeddin zâdelere tezkireci olmuş, meşihatlarında müsteşar ve mahrem-i esrârları olarak Mekke-i Mükerrreme, Mısır, Edirne mollası olmuştur. Nihayet Galata mollası iken vefat etmiştir. Bunun oğlu Mutahhar-zâde Mutahhar Efendi de müderris, Kandiye kadılığı yapmış ve 1099/1686 yılında vefat etmiştir.⁵⁷

Hoca Sadeddin'in çocukları ve torunlarından bazılarının, küçük yaşlarda ve yeteri ilmî bilgiye henüz sahip olmadıkları halde devletin üst kademelerinde, müderris, kadı, kazasker ve Şeyhülislâm gibi üst görevlere getirilmeleri hep tenkit edilen konular olmuştur. Bu şekilde ehliyetsiz kişilerin, müderris, kadı, kazasker ve Şeyhülislâm makamlarına getirilmelerine dair gayretlerle,⁵⁸ Sultan III. Mehmed'e arz olunması, onu da ziyadesiyle üzmüş ve bu durumu samimi çevresine şöyle yakınmıştır. "...Dünyada doğru sözlü kimseyi bulamadım" diye hoşnutsuzluğunu izhar etmesi üzerine, "...Evvelâ Şeyhu'l-İslâm olan Bostanzâde'ye iltifat eyledüm. O acele olarak cahil bir kardeşini Rumeli kazaskeri tayin ettirdi. Bir oğluna da Selânik Kazasını rica etti. Daha sonra babamın Hocası mevlânâ Sadeddin'e râğbet etdüm. O dahi hemen genç bir oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve çocuk yaşta bir oğlunu da Edirne kazasına uygun görüşle bana arzetti. Böylece hem halk arasında benim adımla kötüye çıkardı ve hem de halk arasında kendisini ve evlâdını rüsvay etti. (Vr nr. 584b)"⁵⁹ şeklinde duygularını açıkladığı rivayet edilmiştir. Osmanlı Ulemâsı onun adını yad etmek için daha sonra Hoca Sadeddin Efendi Dârü'l-hadis Medresesi ismini vermişlerdir. Bu medrese bir müddet sonra da Hangâh'a çevrildiğini ve buraya Hasîb Efendi (Yahyâ-zâde)'in şeyh olduğunu öğreniyoruz.⁶⁰

⁵⁶ a. g. e. , s. 157.

⁵⁷ Sicill-i Osmanî, C. IV, s. 83.

⁵⁸ Bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi III/** dip nr. 2'de "Şeyhülislâm ve mollazadelerin rahm-i maderde tahsil edip! On yaşında müderris, yirmi yaşında İstanbul kadısı ve daha sonra kazasker ve şeyhülislâm olmaları, bizde bin bir sıkıntı içinde medreselerde ders okutan ulemanın ve ilmiye hayatının ne cahil ellerde kaldığını gösterir."

⁵⁹ Faris Çerçi, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Âhbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmed Devirleri C. I-III.** Kayseri, 2000, s. 134.

⁶⁰ Sicill-i Osmanî, C. II, s. 196.

Hoca Sadeddin Efendiyi eleştiri ortamına çeken bazı tutumları ve yaptığı faaliyetleri tenkit konusu olmuştur. Bunları şöylece gösterebiliriz.

Birinci husus, yukarıda da örneği verildiği gibi, kendi çocuklarına hakketmedikleri üst görevlere atanması için tavassutta bulunmuş olması,

İkinci husus, döneminin siyâsî hadiselerine oldukça fazla girmiş bulunması sebebiyle tarafsızlığını bazı atamalarda kaybederek, muhaliflerine kin ve düşmanlıkla muamelede bulunması, müderris, kadı ve kazasker ve sadr-ı azam atamalarında Padişaha baskı yapan ekibin içerisinde aktif yer almasıdır. Meselâ Vâlide Sultan'a sunulan bir arz-ı hâl'de Bostanzâde'nin atamış olduğu bir kadının yerine Hoca Efendinin bir başkasını tayin ettirmesi anlatılırken ; "...dâinüz böyle hizmet-i Pâdişâhide iken müftî Sadeddin Efendi ne der, şeyh Bekir Müftî Bostanzâde'ye mensuptur deyü ve âna muhib olup bize gelüp gitmez deyü bu fakire arz edüp kürsîmizi bir divâne masharaya verürler ki, ...camîi şerif garip, kürsî muattal kalmışdur ve onbirinci gün müftî Sadeddin füc'eten vefat etmişdür. Ol ecilden Edirne'de olan ulemâ ve sulehâ ve meşâyih ve fukâradan bî-garez kimseler mahzar eyleyüp..."⁶¹ gerçi bu sebeplerden dolayı o hem yıpranmış, hem de siyâsî rakiplerini veya kendisine engel olmak isteyen çevrelere karşı üstünlük elde ederek, onları saf dışı bırakmasını bilmiştir. Dönemin bazı tarihî olaylarını irdelediğimizde, Hoca Sadeddin Efendi kendisine engel olanları veya yapmak istediklerine muhalefet edenleri kolay kolay unutamadığını görüyoruz.

Üçüncü husus, yazmış olduğu *Tâcü't-Tevârih'inde*, bütünüyle kafiyeli, seci'li, ve san'atlı dediğimiz münşiyâne bir üslup ve nesirle yazmasıdır.⁶²

Dördüncü husus, Hoca Sadeddin'in, Türklük hususunda ilgisiz, bigâne kaldığı, hatta Türklüğü hakir görececek nitelikteki ifadeleri kullanmış olmasıdır.⁶³ Hoca Sadeddin Efendi hakkında yapılan bu en son tenkit konusu, onun zamanında yapılan genel bir kınama düşüncesi olmayıp, daha çok Türk tarihi ve edebiyatı üzerine araştırmalarda bulunan son dönem ilim adamları tarafından yapıldığını görüyoruz.

Dönemin tarihî kaynaklarına baktığımızda, o dönemden önce ve sonraki asırlarda milliyet mefhumunun, Osmanlı literatüründe pek kullanılmadığını,

⁶¹ Cengiz Orhunlu , **Osmanlı Tarihine Âid Belgeler-Telhisler- (1597-1607)**, s. 10-11.

⁶² N. S. Banarlı , **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. I, s. 610.

⁶³ Mustafa Akdağ, **Türkiyenin İktisadî ve İctimaî Tarihi C. I-II**, İstanbul, 1995, s. 112 ; Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, İstanbul, 2000, s. 70.

Türklük diye bir bakış nazariyesinin olmadığını görüyoruz.⁶⁴ Osmanlı toprakları dışında kalan Türk nüfusu ile bağ kurulmak istenecek olursa bunu, Müslüman ve özellikle Osmanlı sınırları dahilinde hakim mezhep anlayışı olan Sünnî mezhepten olmaları dikkate alınarak ilişkilerin sağlandığı ve destekte bulunulduğu anlaşılmaktadır.

O çağda İran'daki yönetimi elinde bulunduran Şah İsmail, Tahmasb ve Nadir Şah gibi yöneticiler, Kaçar, Türkmen, Afşar vs Türk oymakları nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Şâh İsmail Türkçe şiirler yazarken, Yavuz Sultan Selim Han Farsça mısralarla şiirler yazmıştır. Ayrıca "*Osmanlılar da bir zamanlar kendilerini Bizans halefi olarak Kayser-i Rûm saymaları ve eski Bizans İmparatorluğunun, Osmanlı hanedanı idâresi altında tekrar kurulması telakkisi gibi...*"⁶⁵ görmüşlerdir. Ancak İran'daki Türkler zamanla kendi Türklüklerinden çok şeyler yitirmişler, bunun yerine İran'ın ve Şîî mezhebin en koyu savunucusu olduklarını görüyoruz. Dolayısıyla Hoca Saadeddin'i bu konuda yukarıdaki şartlar dahilinde değerlendirmenin daha doğru olacağı ve onun, Türklüğe düşmanlığının söz konusu olamayacağı kanaatindeyiz.

Beşinci husus, Hoca Efendi çocuklarını devletin üst kademelerine henüz çok genç, yeteri kadar bilgi ve tecrübeye sahip olmadığı bir yaşta getirmesiyle ulemâ sınıfının bozulmaya başlamasına yol açan kişi olarak gösterilmiştir.⁶⁶

4. Siyâsî Kişiliği ve Devlet İdaresindeki Nüfuzu

Osmanlı Şeyhülislâmları Fatih Sultan Mehmed'in çıkardığı kânunnâme'sinde şeyhülislâm "Reîs-i ulemâ", hünkâr hocaları da "Serdâr-ı ulemâ" ve Müsteşâr-ı umûr-ı dîn ü dünyâ" olarak görülüp böylece padişah hocaları şeyhülislâm ile aynı elkapla anılmıştır.⁶⁷ Bu kanunnâme'nin uygulandığı tarihten itibaren; adlî, idarî ve ilmiye sınıfına ait konular görüşülürken, istişâre heyetine şeyhülislâmlar da dahil edilmişlerdir. Bu meselelerde görüş ve düşüncelerine baş vurulan bazı şeyhülislâmlar, kendi dönemlerinde hükümdarın güvenini almış, padişah hocalığı vasfının da vermiş olduğu gücü yakın işbirliği içerisinde olduğu yetkililerin desteğini de yanına almak suretiyle her konuda çok etkili ve önemli konuma gelmiştir. Hoca Saadeddin Efendi, bu şekilde nüfuz sahibi olanlar içerisinde en önde yer alanlardan birisi olarak tebarüz etmiştir. Onun idarî ve siyâsî alandaki görüşleri,

⁶⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s. 101.

⁶⁵ Gökbilgin, *a. g. e.*, s. 101.

⁶⁶ Şerafetin Turan, *DİA*, C. XVIII, s. 198.

⁶⁷ *Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi*, Neşreden: Abdulkadir Özcan, *TD.*, S. 33, 1982, s. 31-32.

şehzadeliğinde kendisine hocalık yaptığı Sultan III. Murad ve onun oğlu Sultan III. Mehmed başta olmak üzere pek çok Osmanlı devlet erkanı ve ulemâsı tarafından dikkate alındığını tarihî kaynaklardan öğreniyoruz.⁶⁸

III. Murad, Manisa'dan İstanbul'a tahta culûs için yola çıktığı sırada, atının ham olması sebebiyle geride kalan Hoca Sadeddin efendiyi beklemiş ve yedekte bulundurduğu atlardan birini ona binmesi için vermiştir.⁶⁹ Daha ilk günlerinden itibaren III. Murad'ın ona gösterdiği saygıyı bu tavrı ifade etmektedir. Sultan Murad, Hoca Sadeddin Efendi'yi zaman zaman yanına davet ettirmiş, onunla çeşitli devlet işlerini müzakere ederek görüşlerini almıştır. Devletin iç siyasetinde vezirlerin ve Şeyhulislam'ın azli ve yerine atamasında, bilhassa III. Murad'ın saltanatında, daha sonra yerine geçen III. Mehmed'in döneminde Hoca Sadeddin Efendi'nin tavsiyelerinin çok etkili olduğu rivâyet edilmektedir.⁷⁰ Sultan III. Murad döneminde ilmiye atamalarına dair işlerde, onun fikri alınmadan nerede ise hiçbir atamanın yapılamadığını tarih kaynakları yazmaktadır.⁷¹

Şeyhulislâm Hoca Sadeddin Efendi de bu görevde bulunduğu sırada etkin nüfuzu, Sultan Üçüncü Murad'ın saltanat yıllarında devam etmiş, onun vefatından sonra tahta geçen oğlu Sultan III. Mehmed zamanında giderek daha çok etkisini hissettirmiştir. Hoca Efendi için tarihî kaynaklar: "...müsteşâr-ı umûr-i mülk u millet ve mahrem-i esrâr-ı mesâlîh-i saltanat olmağla..." bahsetmişlerdir.⁷² Rumeli seferine çıkan Sinan Paşa'ya yazılan İstimâlet-nâme'yi yazan Hoca Sadeddin Efendi olduğu ve Sultan III. Mehmed şu övücü ifadelerle "*İmdî, selâm-u kelâmımı ve pend-i sūd-mend peyâmımı, alemü'l-ulema'il-mutebahhirîn, vâris-i ulûmi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn hocam mevlanâ Sa'deddin ceâlallâhu mine'l-mukarrabîn fî i'lliyyîn ile ...irsâl itdim.*"⁷³ onu tavsif ederken, sefere giden askerlere okunması ve itaatta kusur edilmemesi hakkındaki emrini bildirirmiş, ayrıca Hoca Efendi'nin bizzat ismini zikretmesi ile onun münşiliğini vurgulamıştır. İç rekabetten kaynaklanan hadiselerde Hoca Efendi'nin müdahil olduğu ilk hadise III. Murad'ın cenaze namazının kılınmasında şeyhülislâm Bostanzâze Mehmed Efendi ile arasında vuku bulan niza olduğu görülüyor. Saray içerisinde, üst düzeydeki makamlara bazı

⁶⁸ Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, C. II, s. 29-30.

⁶⁹ Peçevî, C. II, s. 290.

⁷⁰ Ahmed Refik, **a. g. e.**, 104. , Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarih**, C.III/II, s. 352-356.

⁷¹ Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, (haz.Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1999, C. II. s. 29. , **Tarih-i Selânikî**, C. I, s.191, C. II/ 513, 555,567, 749 vs.

⁷² **Âyine-i Zürefâ**, s. 21.

⁷³ **Münşeat ve Mükâtabât-ı Sultâniye**, vrk. 70a.

atamaların yapılmasında var olan rekabet ve buna bağlı etki odakları yüzünden Hoca Sadeddin, kısa bir süre Sultan III. Mehmed döneminde mevkiini kaybetme durumuna düşürülmüş ise de, Vâlîde sultan ve diğer kendisini destekleyenlerin yardımını, kendi üstün zekasıyla birleştirerek bu karışık devreyi lehine çevirmesini becerebilmiştir.⁷⁴

Haçova muharebesi'nde orduya ve kumandanlara verdiği cesaretle zaferin elde edilmesinde Hoca Efendi'nin önemli katkısı olduğu rivayeti, tüm kaynakların ittifakla kaydettiği bir hakikattir. Bu savaşta aşçıların, düşman askerlerinden savaşıarak aldıkları Miğferleri, Topkapı Saray'ında, Matbah Kapısının üzerine zaferin bir alameti olarak çivilediklerini tarihçiler kaydetmektedirler.⁷⁵ Egri Seferi'nde gösterdiği üstün cesâret ve dirâyet sayesinde, Sultan Mehmed'in takdirini kazanan Hoca Sadeddin'e, rakipleri karşısında büyük itibar kazandırmıştır. Bu sebepten dolayıdır ki onun karşısına çıkan muhalifleri, yapmak istedikleri işlerde hep kaybetmişlerdir.

Haçova Seferi sırasında Vezir Damad İbrahim Paşa ile Sinan Paşa arasında sadaret mührünün verilmesi yüzünden ihtilaf çıkmıştır. Hoca Sadeddin'in rakibi olan Bostanzâde Mehmed Efendi'yi İbrahim Paşa desteklediği için sadaret konusunda Hoca Efendi tercihini Sinan Paşa'yı desteklemekten yana kullanmıştı. Bu sırada mühür Damad İbrahim Paşa'da iken, Hoca Efendi ve çevresinin desteği ile Sinan Paşa'ya Sadriazam yetkisi verilmiştir. İlk kez Osmanlı tarihinde çifte sadri azam garabeti yaşanmış ve bu süre 16-17 saat kadar devam etmiş, nihayet Sinan Paşa mührü elde ederek bu durum son bulmuştur.⁷⁶ Sefer dönüşünde durum tersine dönmüş bu kez İbrahim Paşa'ya mühür verilince Hoca Efendi de İstanbul'dan uzaklaştırılması için Mekke Kadılığına gönderilmeye çalışılmış ise de Valide Sultanın araya girmesiyle tayini durdurulmuştur.⁷⁷ Daha sonra hasımlarının vefatı veya saf dışı bırakılmayla Hoca Efendi tekrar itibarını güçlü bir şekilde elde etmiş, bu konumunu ölünceye kadar muhafaza etmiştir. III. Mehmed'in tahta geçtikten bir tam yıl sonra vuku bulan şu istişârî mahiyetteki toplantıda Valide Sultanın Padişaha tavsiyesi buna güzel bir örnek olmaktadır. Rivâyete göre: "*Vâlîde-i*

⁷⁴ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I-VI**, İstanbul, 1972, C. III, s.180-181.

⁷⁵ Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1975, C.III, s. 137 ; Şemseddin Sâmî, **a. g. e.**, C. IV, s. 2568 ; Ahmed Refik, **Alimler ve Sanatkarlar**, İstanbul, 1924, s. 108-111 ; Ahmed Refik, **X. Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, İstanbul ; A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991, s. 99-101.

⁷⁶ **A. g. e.** , s. 177-178.

⁷⁷ **A. g. e.** , s. 181.

saâdet destgâh ile meşveret buyurup umûr-ı mülk ü millet ahvâlin söyleşmeğe lâyıık u münâsib re'y-i sâ'ib ve fikr-i sâkıb sahibi bir kimseden lâbüdd ü lâzımdur didüklerinde merhûm Pâdişâh-ı cennet mekân ve firdevs-âşiyân hocası a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn yenbûu'l-fazl-ı ve'l-yakîn Mevlânâ Sa'dî Efendi'den evlâ ü ahrâ şimdi dâhil-i meclis ve mahrem-râz olacak kimse yoktur diyü terbiye buyurulup, hakikaten amme-i âlemde mümtaz ve ulemâ-yı dehr beyninde her vechile ser-efrâz böyle suhândân kâmil ü fâzıl ve ve fâsıl az iken eben an-ceddin selâtîn-i i'zâm meclisinde âdâb-ı devlet ile mueddeb olmuş bî-misl ü mânend olup niçe niçe erkân-ı sa'âdet ile vüzerâ-ı izâm ve ulemâ-ı kirâm ile mecâlis-i âliye akd olundukda re'y ve tedbîr-i ber-savâbda kelâm-ı sa'âdet-encâm anların lafz-ı dürer-bârlarında ihtitâm bulmuşdı. Cumhûr-ı enâm ilim ve fâzlında müttetikler olup, müsellemlü'l-küll oldığında kelâm olmayup, pâdişâhân-ı selef dahi kâdir oldukları ancak bu fazilette kimselere mâlik olmuşlardır, içeri istedüp ta'zimât u tekrimât-ı mâlâ-kelâmdan sonra kâmgâh-ı saltanatta vukû' bulunan umûr-ı müşkileden keşf buyurulup, su'âl olunmuş hayli zemân müsâhabet-i mütemâdi oldukda icâzet-i hümayûn dileyüp gitmek istediklerinde dâhi müşerref olalım diyü fermân-ı âli buyurulduğı hikâyet olundı.”⁷⁸ iltifatını göstermiştir.

Yine Vezir-i Azam Hadım Hasan Paşanın azlinden sonra, onun yerine İbrahim Paşanın atanmasını engelleyen Hoca Saadedin Efendi, Cerrah Mehmed Paşanın Vezir-i Azam olmasını sağlamıştır. Ayrıca Egri Sefer'inden sonra (1596), Vezir-i A'zam olan İbrahim Paşadan, padişahın mührünün alınarak, Çağalzâde Sinan Paşaya verilmesinde de Hoca Sadeddin Efendi ve Kapıağası Gazanfer Ağanın etkili rolleri olmuştur.⁷⁹

Hoca Efendi'nin paraya düşkün olduğunu anlatan bazı rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Meselâ, (“...ve merhûm u mağfûrun-leh (247a) Pâdişâh, şehzâdesi Sultan Mehmed Hân'a bir gün iki kıt'a harâc defteri virüp “*Al Mehmed Hân'um, hocan Mevlâna Azmi'ye ilet, mâ-yahtâcına sarf eylesün*” buyurmuşlar. Şehzâde hazretleri defterleri alup mu'allim-hâneye götürüp, Azmi Efendi nazarında koşular. “*Nedür bu?*” diyü su'âl eyledüklerinde “*Harâc defterleridür, size gönderdiler*” buyurmuşlar. Anlar dahi demişler ki “*El-hamdü li'llâh ne hâlimüz var ise vardur, bu makûlelere rızâmuz yokdur, müberrâyuz*” diyüp kabul itmeyicek Şehzâde hazretleri defterleri Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri huzûruna getürdüklerinde “*Almadı mı Hocan?*” demişler, şâyi'dür benüm hocam alur boyurmuşlar imiş. “*Ol takdirce ba'zı müştebeh emvâlden*

⁷⁸ **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 555.

⁷⁹ Peçevî, **a. g. e.** , C. II, s . 205-206 ; Uzunçarşılı, **a. g. e.** , C. III, s. 355.

ictimâbları olmayup ve durûğ-ı maslahat-âmîz kelâmdan dahi mübâlât itmedükleri sebebden Pâdişâh-ı mağfûr huzûrunda vâki' olan kelimât-ı hakîkât-encâmıları mü'essir düşmezdi. Vaz-u tezkîr ve nasihatdan ânın için fâriğ olmuşlardı” diyü nakl-i sahîh eyledilerdi”. şeklinde nakledilmiştir.⁸⁰

Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayır ve Hasenât Faaliyetleri de bulunmaktadır. Devrinde her türlü ilmî sahada ve astronomi alanında, kültürel bazda, hayır ve hasenâta yönelik pek çok faaliyetlerde bulunmuş veya teşvik etmiştir. Eyüp Camii yanında halka açık bir kütüphane inşâ ettirmesi, Beşiktaş'ta bir cami ve fırını yaptırması ve bazı mescit ve camilerin onarılmasında maddi destekte bulunması, onun bu tür hizmetlerinden sayılmaktadır.⁸¹

Mısır'da, bir Türk aileye mensup olan, ünlü bilgin Takiyyuddin Mehmed b. Ahmed b. Ma'ruf Emîr Nasîrüddin Mengüberti b. Emîr Hartekin Esedüddin'i İstanbul'a getirerek himâyesine almış, Müneccimbaşı Mustafa Çelebi(ö.979./1571)'nin vefatıyla yerine Takiyyiddîn Efendi(1520/1585) aynı tarihte Müneccimbaşı olmuştur.⁸² Astronomi ve matematik araştırmaları için Hünkâr hocasına bir layiha sunarak; Uluğ Bey zamanında Zîci'nin yeni rasatla düzeltilmesi gerektiğini, çünkü o Zic'e göre yapılan hesapların sonuçlarının her zaman doğru çıkmadığını bildirmiş ve bu sebepten dolayı da Hoca Efendi bu rapora büyük önem vermiştir. Tophane'nin üst kısmındaki tepe üzerine bir rasathâne yaptırılmak amacıyla , Hoca Saadeddin'in tavasutu sağlanmıştır. Böylece işlerini Padişah'a kabul ettirerek (987/1579)'da rasathâne ve diğer gerekli yardımcı binaların inşası için izin alınarak yapılmıştır. Ancak bu binaların bitirilip bitirilmediği hususu tam olarak belli değildir.⁸³ Maalesef daha sonra dönemin şeyhülislâmı Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi, bu rasathanenin uğursuzluğa ve kötülüğe sebep olacağını Padişah'a anlatarak “Gökleri rasat etmenin uğursuz ve her nerede bu işe teşebbüs edildiyse, devletin mahv ve harab olduğunu söyleyerek” padişahın emri üzerine(987/1580) şubat ayında, adı geçen binaların tamamı yıktırılmıştır.⁸⁴ Bu rasathane tesislerinin yıktırılması hadisesi “ *Müsbet ilimlere karşı Osmanlı İmparatorluğunda*

⁸⁰ **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 445-446.

⁸¹ Ahmet Refik, **Alimler ve Sanatkarlar**, s. 103. ; A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991, s. 100-104.

⁸² Mecdî Mehmed Efendi, **Hadâîku's-şekâik**, C. II, s. 286.

⁸³ Aydın Sayılı, “ III. Murad'ın İstanbul Rasathânesindeki mücessem yer küresi ve Avrupa ile olan kültürel temaslar”, **Belleten**, 1961, C. XXV, S. 99 ; Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 105.

⁸⁴ Mecdî Mehmed Efendi, **Hadâîku's-şekâik**, C. II, s. 286-287 ; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 3, s..517. Adnan Adıvar, **a. g. e.** , s. 104.

görülen ilk düşmanlık eseri olan bu olay, şahsî anlaşmazlıkların ilmî alanlara bile etkisi olduğunu göstermekte...’’⁸⁵ şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu bağlamdan Hoca Sadeddin Efendi’nin, Osmanlı dış siyasetindeki etkinliğini göstermesi bakımından şu olayı örnek olarak gösterebiliriz. Tarih kaynakları, Osmanlı devletinin öteden beri İspanya ile harb halinde bulunması, Fransa’ya tanınan ticârî haklarla, ticaret gemilerinde Fransız bayrağı çekme durumuna Venedik, Portekiz ve İngiliz gemileri de uymak durumunda olmaları haline itiraz edilmiştir. Bu sebeple İngiliz Kraliçesi Elizabet, William Harebone-Edouard Elbron ve Richard Stapei adlarındaki üç tüccarı elçilik görevi yapmaları için görevlendirmiştir.⁸⁶ Sultan III. Murad’la görüştürülmesinde Hoca Efendi’nin vesile olduğunu kaydetmiştir.⁸⁷ İngiltere elçisi William Harebone, Hoca Sadeddin ile olan samimi ilişkilerini iyi değerlendirmiş, bu vesile ile Osmanlı Padişah’ının onayladığı Osmanlı-İspanya devletleri arasında anlaşmanın İngilizlerle yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca İngiliz tâcirlerinin, Osmanlı hudutları içerisinde serbest ticaret yapabilmeleri için 18 Mayıs 1583 tarihinde bir ahidnâme alma imtiyazını elde etmesinde bu İngiliz elçisinin, Sadeddin Efendi’yi aracı kıldığı rivâyet edilmektedir.⁸⁸

Gazi Giray 1598 tarihinde Avusturya Seferinin devam ettiği günlerde Kanûni Sultan Süleyman’a yazmış olduğu “*Gazel*” i Padişah’a takdim etmek üzere Hoca Sadeddin Efendiyi vasıta kılarak göndermiştir.⁸⁹ Kırım Hanı’nın, Hoca Sadeddin ile ilişkileri, Onun savaşlara iştirak etmesi gibi değişik konularda Padişahın isteği üzerine Hoca Efendinin yazdığı nasihat içeren mektuplarının varlığını münşeât mecmualarında görülmektedir.⁹⁰

Hoca Efendinin etkinliğini sağlayan faktörlerin sadece gününde vuku bulan ortama bağlı olamadığı anlaşılıyor. Bu faktörleri sıralayacak olursak;

- a. Babası Hasan Can’ın Yuvuz Sultan Selim vasıtasıyla III. Murad ve III. Mehmed’e bıraktığı müspet tesiri,
- b. Saray ortamında büyümesi ve iyi bir tahsil görecektir imkanları bulmuş olması,
- c. Pâdişah hocası olarak görev almış olması,

⁸⁵ Adnan Adıvar, **a. g. e.**, s. 106.

⁸⁶ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1972, C. III, s. 38-39.

⁸⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III / II, s.226.

⁸⁸ Uzunçarşılı, **a. g. e.**, s. 218, 226.

⁸⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, s. 7 ; Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 99-101.

⁹⁰ Bkz. **Mekâtib-i Selâtin**, Nuruosmaniye No: 4292, vr. No, 2b-11a’daki mektup suretleri.

- d. Kendi şahsiyeti ve zekâsının kazandırmış olduğu üstün meziyetleri,
 e. Üstünlük ve iktidârı elde edebilecek devlet ricâli ve Vâlîde sultanın da yer aldığı cephede bulunmuş olması, yani iyi bir ata oyun oynamış olması onun galip gelmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak Hoca Saadeddin'in etkili olduğu veya sözünün tutulduğu faaliyetleri şöyle belirlememiz herhalde doğru olacaktır. a. İlmiye ve adlî sahadaki atama, azletme ve fetvâlarıyla yapılan icraatları, b. Devlet ricâlinin azli ve nasb edilişleri ile ilgili iç siyâsî hadiseler, c. Osmanlı devletinin dış siyâsî politikasında; İran, Kırım, İngiltere, İspanya vb. bazı Avrupa devletleri arasında yapılan savaş, antlaşma, barış ve ticârî ilişkilerin imzalanması gibi işlerde Hoca Efendi etkili olmuştur.

5. Münşîliği

Osmanlı döneminde münşîliğe ve inşâ sanatına çok önem verildiği aşikardır. Bu dönemde yine mahlas kullanma, şiirle tarih düşürme oldukça sık görülen bir uygulama olmuştur. Hoca Saadeddin Efendi böylesine edebî sanatlara önem verilen çağda eğitim görmüş olması, ulemânın başında bulunmuş olması, onun bu tür edebî sanatları icrâ etmediğini düşünmek muhaldir. Hoca Efendi, mükemmel bir münşî üstâdı, talik, nesih ve sülüs hattında üstat olmasından başka bir diğer hususiyeti de şiirle tarih düşürme becerisidir. O, Arapça, Farsça ve Türkçe gibi üç dilden şiir yazabilen bir Osmanlı ulemâsıdır.

Osmanlı toplumunda alim olmak veya ulemâ arasında saygınlık görmenin ölçüsü; mükemmel derecede Arapça ve Farsça bilmeyi, bu dillerdeki kelimeleri Türkçe mantığına uygun ve anlatımı içerisinde edebî bir dille ifade edebilmeyi başarmaya bağlı idi. Esasen Osmanlı münşeâtçılığının şekli, oluşumu ve münşeât yazıcılığının bir sanat haline gelmesinde özellikle İran münşeâtçılığının ve nispeten Arapça münşeâtçılığın tesiri büyüktür. Bu yöndeki tesirin oluşuna ise o dönemde İran ve Mısır'da gelen alimler ve edipler sayesinde olmuştur.

Hoca Saadeddin Efendi, bu aranan ölçülerin üstünde bir birikime sahip, münşîlik için aranan özelliklerin tamamına hakim bulunuyordu. Hem hocalarının edebî yönleri, hem de medrese arkadaşlarından ünlü edip, şair ve hattatlardan sayılan Bakî, Nev'i, Şehnâmecî Lokman, Valehî vd. gibi şahsiyetlere kadar Hoca Saadeddin Efendi de hocalarından şâirliğin, hattatlığın, edebî nesir yazmanın inceliklerini öğrenmiş ve yazabilmiş Osmanlı ulemâsından biridir. Resmî vazifelerinden başka o çağda Hoca Saadeddin dönemin hat, sanat ve kültür çevresi içerisinde üstün mahareti ve otoritesi kabul görmüş bir edip ve münşîdir. Meselâ, Egri Kalesi fetihnâmesini bizzat onun kendi eliyle yazdığı

kaydedilmektedir.⁹¹ Bu fetihnâmeyi Lâm-İbrahim (=Lâm Ali Efendi)'nin yazdığını iddia eden kaynaklara da rastlamaktayız.⁹²

Döneminin tanınmış şair ve edip şahsiyetleri, yazdıkları eserlerini Hoca Sadeddin Efendiye ithaf etmiş olmalarında; onun siyasî nüfuzunun kendilerine bir yararının olmasına matuf bir düşünce olmuş olsa da, Hoca Efendi'nin edebî kişiliği ve seci'li nesir yazmadaki ustalığının payı da olmuştur.

Hoca Sadeddin Efendi, çok mahir bir hattat olmakla beraber, aynı zamanda zengin edebî üsluba sahip, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen, gazel, şiir ve nazım türünden edebî metinleri çok rahat yazan bir "münşî" üstadıdır.⁹³ Bilhassa Talik, Nesih ve Sülüs yazısıyla yazmakta onun oldukça kabiliyetli olduğu özelliği ittifakla kabul edilmektedir.⁹⁴ Nitekim Selânikî "...eğer garb ve şarkdan zû-funûn âlim südde-i sa'âdete gelseler, lisânlarınca kemâl ve fesâhat u belâgatla müsâhabet idüp, su'âllerine cevâb virür ulemâ-i dîn içinde mumâ-ileyh hazretlerinden gayri kimse varidüğü mesmû' değildir."⁹⁵ Şeklinde onun münşîliğinin tartışılmaz olduğunu anlatmıştır.

Hoca Sadeddin'in münşîliği hakkında aşağıya bir kısmını aldığımız mektupta; "...sefer-i zafer-rehberde olan şemşîr-i zerrîn ve hil'at-ı fâhire ve istimâlet-nâmeler ile gidüp ve Hoca-ı şâh-ı cihân Müftü'l-enâm hazretleri inşâsıyla Hân hazretlerine kelâm-ı dürer-bâr-ı lâ'li intizâm-nâme ki, Erdel vilâyetinde kışlayup, küffâr-ı füccâr-ı Macar'un damarın kesip tekrâr gelüp gitmek meşakkatinden halâs olmağa himmet eylesiz buyurulup ve sultânlara ve mîr-zâdelere kenâr-nâmede sitâyişler buyurulmuşdı. Varup ahvâli bilüp gelüp i'lâm-ı hâl eylemek fermân olundu. Ve kifâyet mikdârı kapucular alup kendi atlarıyla gitmek fermân buyuruldu. Fî 4 rebî'ul-evvel, sene 1007."⁹⁶ Onun münşîlikteki maharetini görüyoruz.

Kırım'da Gâzi Girây Hân ile Hoca Sadeddin arasında sürekli mektuplaşmanın olduğu hem münşeâtlardaki mektuplarında⁹⁷, hem de Osmanlı tarihlerinde görülmektedir. Yazılan bu mektupların bazı sayfalarını nesir halinde

⁹¹ Bkz. İ. Parmaksızoğlu, **Tâcü't-Tevârih** C. I, s. V.

⁹² Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 643 ; İ. H. Danişmend, **Kronoloji**, C. III, s. 178.

⁹³ Ramazan Şeşen, **a. g. e.**, s. 299.

⁹⁴ Şerafettin Turan, **İA.**, C. 13, "Hoca Sadeddin", s. 30.

⁹⁵ **Selânikî Tarihi**, C. II, s. 561.

⁹⁶ **Selânikî Tarihi**, C. II, s. 769.

⁹⁷ Bkz. **Mekâtib-i Selâtin**, Nuruosmaniye No: 4292, vr. 2b-11a'daki mektup suretleri.

yazarken, diğer kısmını manzûm şeklinde yazılan yerleri bulunmaktadır. Bu karşılıklı yazışmaları kısaca belirtmek gerekirse;

Meselâ; “...*Hoca Efendi hazretleri tarafından sefer u hareketlerine müte'allik nasihât-âmîz mektupları gönderilüp... sene 1006*” cevâp olarak; “...*Ba'dehu kendünün Hoca Efendi hazretlerine dest-i hattıyla mektûb-ı niyâzmendânesi (408a) gelüp, emr-i hümayûn-ı Pâdişâh üzre vilâyet târâcına azîmet ü teveccühin beyân idüp, bir gazel dahi diyüp irsâl eylemişler.*”⁹⁸

Gazel

“Biz mücâhid kulunuz terk iderüz cân u seri
Pâdişâhum ne diyem sonra duyarsın haberi...”

Bu şekilde devam eden gazel örneğinde ve diğer tarihî vesikalarda hem Gâzi Girây'ın, hem de Hoca Efendi'nin münşîliğini gösteren becerileri; edebî sanat bakımından, hat ve kelimeleri yerli yerince kullanmaları yönüyle görülmektedir. Eserlerinde bir çok şiirler bulunduğu gibi, bunları seci'li ve güzel bir kafîye uyumu içerisinde yazmıştır.

Hoca Saadeddin Efendi'nin ufak metinler halinde değişik kütüphanelerde bulunan ve altında “*el-fakîru mine'l-muhlis Saadeddin*” ibaresinin yazıldığı inşâ ve fetva metinleri veya *Suver-i Mekâtib-i Hoca Efendi* gibi inşâ metinleri onun münşîliğini gösteren birer örnekleridir.⁹⁹

Hoca Efendi vefk fennini uygulamada da mahirâne bir yeteneğe sahip olduğu hususunu kaynaklar; “...*şeref-i şemsde Hoca Efendi vefki güzel konduğunu dahi didiler ki ol fende kemâli fevka'l-a'lâdadur ve hatt-ı hümayûn ile tezkire-i şerife çıkup...*”¹⁰⁰ şeklinde rivâyet etmişlerdir.

Hoca Saadeddin'in Tâcü't-Tevârih'i münşîâne bir üslûpla yazmış olmasını “affedilemez”olarak gören alimler, yine onun için; Türkçe'nin mantığına, Arapça ve Farsça kelimeleri büyük bir maharetle uydurarak yazması, tarihini okuyup anlamamıza kolaylık sağlamış olduğunu söyleyerek bu konuda onun affına hükm olunabilir kanaatindedirler.¹⁰¹

⁹⁸ **Selânikî Tarihi**, C. II, s. 752-753.

⁹⁹ **Münşeât-ı Hoca Efendi**, Süleymâniye Ktb. Reistüküttâb Bölümü, D.No: 38368'de 43 vrk, Es'ad Efendi Bölümü, D.No: 3335'de 5 vrk. ve Nurudsmaniye Ktp. D.No: 4292'de **Mekâtib-i Sultanîye**” adı ile bir münşeâtı kayıtlı bulunmaktadır.

¹⁰⁰ **Tarih-i Selânikî**, C. II, s.735.

¹⁰¹ Nihat Sami Banarlı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. II, s. 611.

O dönemin şiir ve inşâ'sı hakkında düşüncelerini açıklayan Ziya Paşa; “Şiir her kavimde tabiidir. Rûy-i arzda ne kadar milel ve akvâm gelmiş ise, cümlesinin kendilerine mahsus şiirleri var idi. Osmanlıların şiirleri nedir? Necâtî ve Bâkî ve Nef’î Dîvan’larında gördüğümüz bahr-ı remel ve hezec’den mahbûn ve müctes kasâ’id ve gazeliyyât ve kıta’ât ve mesneviyyât mıdır? Yoksa Hoca ve ‘Itrî gibi mûsikî şînâsânın rabt-ı makâmât eyledikleri Nedim ve Vâsîf şarkıları mıdır? Hayır bunların hiç birisi Osmanlı şiiri değildir; Zirâ görülür ki bu nazımlarda Osmanlı şâirleri şûâra-yi İrân’a ve İrânîler dahi Araplar’a taklid ile melez bir şey yapılmıştır ve bu taklid, yalnız üslûb-i nazımda değil, belki efkâr-ü meânî’ye bile sirâyet ederek, bizim şuarây-yi eslâf edâ-yı nazm ve ifâdede ve hayâlât ve meânîde Arap ve Acem’e mümkün mertebe taklide sa’y etmeği maârifden addetmişler ve acaba, bizim mensup olduğumuz milletin bir lisânî ve şiiri var mıdır ve bunu islah kâbil midir, aslâ burasını mülâhaza etmemişlerdir.

“İnşâ yolunda da hâl, tamamıyla böyle olmuştur. Münşeât-ı Feridûn ve âsâr-ı Veysî ve Nerkişî vesâir münşeât-ı mu’tebere ele alınsa, içlerinde üçte-bir Türkçe kelime bulunmaz ve bir maslahat ifâde ederken bedi’ ve beyan fenleri karıştırılarak ibraz-ı belâğat için öyle müşevveş ve mütetâbiü’l-izâfât ibâreler yazmışlarki Kâmus ve Ferhenk beraber olmadıkça... manasını istihrâca muvaffak olamaz.”

“Bu hâle göre bizim millette tabii hâl üzere ne şiir, ne de inşâ’ var demek olur. Hayır! Bizim tabii olan şiir ve inşâ’ımız, taşra halkı ile İstanbul ahâlisinin avâmı beyninde halâ durmaktadır...”¹⁰²

Bu görüş, dönemin edebî dilde ki çıkmazlarını, kullanılan edebî dilin durumunu tasvir ederken aynı zamanda araştırmamıza konu teşkil eden Hoca Efendi’ye ait münşeâtları, diğer Osmanlı münşeât mecmualarında olduğu gibi Arapça ve Farsça terimlerle ağır, anlaşılabilir bir üslûpla yazılmış olmaları, münşeâtındaki dil yapısına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Oysa, “ilm-al-inşâ: tahrîrât ve vesikalari kaleme almak sanatı”¹⁰³ yani anlaşılır bir ifade ile yazılacağı belirtilmiştir.

Hoca Efendi’nin edebî yönü, okuttuğu şehzâde III. Murad’ın şiir ve nesir yazılarında ve diğer talebelerinin eserlerine bakıldığı zaman, daha açık bir

¹⁰² Ziya Paşa’nın **Numune-i Edebiyât-ı Osmâniye**, (altıncı basım, s. 288-294’den naklen: Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1999, s.302-303.)

¹⁰³ Bkz. İA. “İnşâ maddesi”, C. VI, s. 1010

şekilde anlaşılır. Kendi el yazısıyla yazdığı fetva suretlerinde hattatlığı, Devrinde yazılan meşhur eserlere takrîzler yazmasında onun üstatlığını, Gâzî Girây Han'a yazdığı mektuplarında münşîliğinin ne kadar ileri düzeyde olduğunu görmekteyiz.¹⁰⁴

İslâm tarihi içerisinde, her zaman tarihçiliğiyle ün yapmış kişiler, aynı zamanda iyi bir münşî olmuşlardır. Meselâ, Ahmedî, İdris-i Bitlisi ki Osmanlı Münşeâtçılığının ilkel yapısını bırakarak belli bir sanat anlayışıyla yazılması onunla başladığı görüşleri ileri sürülmüştür. Heşt-Behişt'i incelendiğinde, Farsça'yı Türkçe edebî yapısı içerisinde bozmadan ve hiç yorulmadan ne kadar ustaca yazmış olduğu hemen dikkatimizi çekmektedir.¹⁰⁵ Neşrî, Peçevî, Gelibolulu Mustafa Âli, Mütercim Âsım vb. gibi tarihçileri burada örnek göstermemiz kafidir.

Hoca Sadeddin Efendi'nin babası, hocaları ve arkadaşlarının her biri edebî yönü çok güçlü simalar olarak tanınan Osmanlı bilginleridir. Hoca Efendi'nin kendisi böyle bir çevrede tahsil yaptığını, ona verilen ilmî pâyelerin gereğine bakılacak olunursa, onun edebî istidâdı, dil bilgisi seviyesi daha iyi anlaşılır. Osmanlı Şeyhülislâmları, her Cuma Ayasofya Câmi'inde, kendisine sorulan fetvalara Türkçe, Arapça ve Farsça cevaplar veriyorlardı. Arapça ve Farsça'yı iyi derecede bilmek, Şeyhülislâmların vazgeçilmez özellikleri halini almış olduğuna göre, böyle bir bilgiye sahip bulunan Hoca Sadeddin Efendi de kendi talebelerini de bu şekilde yetiştirmiştir.

Hoca Efendi, şiir ve aruz veznine tam hâkim bulunuyordu. O, yazdığı eserlerinde, mektuplarında, sözün yerine geleceği yerde beyt, nazm, şi'ir vs, söyleyerek anlatımı kuvvetlendirmiş, edebî hüviyete bürümüş ve aruzla yazmıştır.¹⁰⁶ Meselâ, tarihinde yazdığı manzumesinde Osmanlının fetret devrinin yaralarını sarmaya çalışan, ülke dahilinde genel huzuru ve emniyeti tesis etmeyi, ilk Osmanlı müesseselerini teşkilâtlarıyla birlikte yeniden düzenleyen ve icraatını sağlayan olarak kabul edilen Çelebi Sultan Mehmed için yazdığı manzumesinde:

¹⁰⁴ Bkz. **Münşeât-ı Hoca Sadeddin** Efendi, Es'ad Efendi ve Reisü'l-küttâb nüshalarındaki metinler.

¹⁰⁵ Bkz. Zekeriya Eroğlu, The intellectual biography of İdris-i Bitlisî and the reign of Bâyezîd II (1481-1512) according to eight book of Haşt Bihîşt, (**PhD Thesis Proposal** -Doktora tez öneri çalışması) Ankara, 2003.

¹⁰⁶ Bkz. Hoca Sadeddin Efendi, **Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultaniye**'deki mektup örnekleri.

Rahmet ol sultân-ı âlî himmete
 Kim medâr olsa nizâm-ı ümmete
 Devlet-i Osmânı tecdîd eyledi
 Adl bünyâdını temhîd eyledi
 Mülk-i Ruma virdi adli ile nizâm
 Tâbe mesvâhu ilâ yevm el-kıyâm.¹⁰⁷

Şeklinde edebî bir ifadeyle anlatmıştır.

B. ESERLERİ

Hoca Sadeddin Efendi muhtelif yerlerde müderrislik, kadılık yaptığı ve meşihat makamında bulunduğu yıllarda, Arapça ve Farsça çok kıymetli eserleri tercüme etmiş, bu dilde yazdığı şiirlerini “*Zübdetü'l-Eş'âr*” adlı bir mecmuada toplamıştır. Arapça sarf ve nahive ait risâle, takriz, hâşiye, şemâil ve hilye türü eserlere zeyiller yazmıştır. Ancak bazı telif ve zeyiller halindeki çalışmalarını, kimi kısa ve dağınık olması, farklı ilim sahalarına ait bulunması veya fetva konularına ait oluşları sebebiyle, birer eser halinde değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla müstakil kitapları olarak ayrı ayrı te'lifleri arasında göstermemizin doğru olamayacağını düşünerek bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz.

Hoca Efendi'nin ilmî çalışmalarının mahsûlü sayılan eserlerini:

a. Te'lifleri b. Tercümelei şeklinde tasnif etmemiz uygun olur.

Padişah Hocası, Reis'ül-Ulemâ, Şeyhu'l-İslâm ve Osmanlı müverrihi olarak tanınan Hoca Mehmed Sadeddin Efendi'nin kişiliği kadar, eserleri de Osmanlı ulemâsı arasında ve devlet erkanı nezdinde itibar görmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın birçok ülkesinde onun tarihi çeşitli dillere tercümelei edilmiştir.¹⁰⁸

Hayatı ile ilgili kısmında, bilgiler verdiğimiz babası Hasan Can'ın, Yavuz Sultan Selim'e en yakın devlet adamı ve güvendiği şahsiyetlerden biri olduğunu zikretmiştik. Saray ortamına yakın oluşu, Hoca Sadeddin'in, iyi eğitim-öğretim görmesi, Osmanlı Devleti'nin diplomatik işleyişini, vuku bulan olaylarını, diplomasisini, kültür ve geleneğini çok iyi tanımasına vesile olmuştur.

Eserlerini bu müsait ortamda, böylesine zengin bir birikimle kaleme almış olması, herkesin o dönemde ulaşamayacağı tarihî vesikalara kolaylıkla

¹⁰⁷ *Tâcü't-Tevârih*, I, s.304.

¹⁰⁸ Şerafettin Turan, *İA.*, C. 13, “*Hoca Sadeddin*”, s. 31.

ulaşabilmesi, Yavuz Sultan Selim Han hakkındaki bilgileri bizzat babası Hasan Can'dan dinleyerek kaleme alabilecek yakınlıkta ve imkâna sahip oluşu, Hoca Sadeddin'in eserlerinin hem tarihî değerini artırmış, hem de kaynaklık etmesi bakımından itibar görmesini sağlamıştır. Onun tarihini yazmaya başlaması Lârî Tarihi tercümesinden sonra olmuştur. Çünkü Lârî Tarihi'nin sonundaki Osmanlı Padişahlarına ait muhtasar kısmını görüp okuyunca, bu eserdeki eksiklikleri ve yanlışları düzeltmenin önemini anlamış, daha önceleri yazmış olduğu fakat bir kitap haline getiremediği meşhur tarihini yazmayı kendisine bir görev ve mesuliyet saymıştır.

Hoca Sadeddin Efendi münşeâtı, Türk-İslâm edebiyatına, içerdiği tarihî konularıyla da Osmanlı tarihine ait bazı olaylara dair bilgiler vermiş olması, bir kaynak olarak önemi büyüktür. Bunun için münşeât mecmuasının transkripsiyonu yapılarak gün yüzüne çıkarılması, belli tenkit ve tahlillere tabi tutulması, tarihî belgelerle karşılaştırılmasına fırsat vermesi yönleriyle de oldukça yararlıdır. Bu şekilde kaynaklar ortaya çıktıkça tarih araştırmacıları, belli konularda daha net ve isabetli yorumlar yapabileceklerdir. Münşeât mecmualarında “*Bazen, yetersiz ve şüpheli vesikalar, umulmadık katkılarla değerlendirile bilmektedir. Vesika kümesi büyümekte, aklî varsayımlar ispat olunmakta, nihayet sonuçlar kendilerini zorla kabul ettirmektedir.*”¹⁰⁹ yer alan bilgilerin vesika ve tarihî değerinin önemli olduğu düşüncesi bizim de üzerinde durduğumuz husus olmuştur. Ancak bu kaynaklardan alınan bilgilerin, çağdaşı durumundaki diğer kaynaklarla her yönüyle karşılaştırılması gerekmektedir. Feridun Bey Münşeâtı içerisinde bazı bilgilerin sahte olduğunu ispatlayan Mükrimin Halil Yınanç'ın belge karşılaştırma, tarih ve şahısların iktidar süreleri vb. değerlendirme ve tahkik metodu bütün münşeâtlarda alınan bilgilere de uygulanmalıdır. Böylece hem kaynaklık yapan mecmuanın güvenilirliği ortaya çıkacak, hem de onu, kaynak gösteren sonraki tarih ve edebiyat araştırmaları güvenilir çalışmaları vasfını elde edeceklerdir.

Feridun Bey Münşeâtı hakkında ileri sürülen iddialar, Özellikle Orhan Bey dönemine ait belgelerin sahte oldukları, “*bazı kısımlarının sonradan uydurularak ilave edildiği dolayısıyla sahte vesikalar olduğu*”¹¹⁰ ispatlamıştır. Buradaki vesikaların sahte oluşlarını belli şüphelerden hareketle, kullanılan

¹⁰⁹ Leon, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çeviren : Bahattin Yediyıldız , Ankara , 1989, s. 18.

¹¹⁰ Mükrimin Halil Yınanç, “*Feridun Bey Münşeâtı*”, **T.T. E. M.** , s. 216-226 ; “*Akkoyunlular*” **İA.** , **C. 1.** , İstanbul, 1978, s.231-270 ; Gökbilgin, **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî**, İstanbul, 1992, s. 18 ; Kemal Edib Kürkçüoğlu, “*Münşeâtı's-Selâtime dâir kısa bir not*”, **A. D.T.C. F. D.** , C. 8, s. 224 ; Hikmet İlaydın-Andan Sadık Erzi, “*XVI. Asra Aid Bir Münşeât Mecmuası*”, **Bulleten XXI/82** (1957), s. 221-252.

unvan ve elkâpların o döneme ait olmadığı, bazı tarihî şahsiyetlerin isimleri ad benzerliği sebebiyle karıştırılarak yanlış kişiler takdim edildiği şeklindedir. Meselâ, Mükremin Halil Yınanç “...*Muhammed b. Müeyyed münşeâtında bunlardan bir kaçının müsveddesi mevcûd olup, yukarıda intikâd dâhili ile sahteliğini isbât etmiş olduğumuz mektup bunlardan biridir.*” O münşeâtında “..*Sultan Tekşin bu mektubunu Karamanoğlun’a izâfe ederek sernâmesini külliyyen ve mukaddimesini kısmen değiştirmiştir. Mektubun baş tarafına elkâb ile birlikde Orhân ismini ilâve eylemiş ve nâmenin dibâcesini pek fenâ bir şekilde tahrîf etmiştir...*”¹¹¹ söylemiştir.

Hoca Sadeddin’e ait olduğu baş tarafında zikredilen “*Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultaniyye*” adlı yazma eserin içerisinde yer alan konuların içeriğinin, kendisinden önceki yüzyıllara ait olduğunu görüyoruz. Alaaddin Keykubât’ın, Osman Gazi’ye gönderdiği rivayet edilen “*Berat*” ın metni, Timur ile Yıldırım Bâyezid arasında yazıldığı kaydedilen karşılıklı dörder mektubun sûretleri bu kabilden belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, varak 46b-56a arasında yer alan “*Sûret-i Fetihnâme-i Budûn der zamân-ı Hazret-i Sultân Süleymân Hân el-Merhûm*” başlıklı Budun Fetihnâmesi’nin en sonunda (v.56 a) “*vukia’ et-tahrîru fî evâsıt-ı Şehri’l-Muharremi’l-Harâm li sene li tis’in aşaretün ve elfün mine’l-Hicreti’n-Nebeviyyeti aleyhi efdalü’s-selât ve ekmelü’t-tahiyye, der Mahmiyye-i Kostantiniyye*”¹¹² tarihi yazılıdır. Hoca Sadeddin’in, (H.1008/ M.1599-1600) yılında vefat ettiği dikkate alındığında, bu fetihnâme sûretinin nüshası bizzat Hoca Sadeddin tarafından yazılan bir nüsha olmadığı da açıkça anlaşılmaktadır. Yani Hoca Efendi’nin vefatından on yıl sonra İstanbul’da kaleme alınmış olması bu münşeâtın yazısının Hoca Efendiye ait olmadığına delâlet eder. Aynı şekilde Nuruosmaniye ktp. 4292 D.No’da kayıtlı “*Mekâtib-i Selâtin*” adlı münşeâtta, Egri Fetihnâmesi Suretinin en altında “*Der Sahrâ-yı Egri*” ibaresi bulunmaktadır. Bu savaş zaferle sonuçlandıktan hemen sonra orada sultan III. Mehmed’in emriyle bu fetihnâme yazılmıştır. Lâm Efendi’nin bu fetihnâmeyi yazdığını rivâyet eden tarihçinin¹¹³ aksine, Hoca Sadeddin Efendi Tâcü’t-Tevârih’te Hoca Efendi’nin yazdığını bildirmektedir.¹¹⁴ Tarihî vakianın akışına bakılacak olunursa; bu savaşta hem sultan Mehmed’i, hem ordu kumandanları ve askerleri teşvik etmiş, cesâretlendirmiş olan Hoca Sadeddin gibi büyük bir tarihçi, edip ve Padişahın takdirine layık olmuş bulunan Hoca Sadeddin’in böylesine büyük bir sevinci duyuran Fetihnâmeyi yazmayıp,

¹¹¹ Bkz. Mükrimin Halil Yınanç, a. g. m., **T.T. E. M.** s.223 vd.

¹¹² (**h.1019/ m.1610** yılına takabül etmektedir. 1 Muharrem 1019 = 16 Mart 1610 yılına ve 10 Muharrem 1019 = 26 Mart- 2 Nisan 1610 yılına denk gelmektedir.)

¹¹³ **Tarih-i Selânikî**, C. II, s. 772.

¹¹⁴ **Tâcü’t-Tevârih**, I, s. V.

onu kendisinden çok daha aşağıdaki bir görevliye tevdi etmesi uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Koyunoğlu nüshasındaki fetihnâme sûreti, yapılan yazı ve kelime hataları, metnin eksik ve tarih konulmamış olması, buradaki metnin İstanbul'da daha sonra kopyasının kaleme alınmış olduğunu göstermektedir. Burada olduğu gibi, Konu başlıkları incelendiğinde Müstensih'in, "*Hoca Efendi Kendi Hattı ile Yazmıştır*" veya "*Hoca Efendi'nin Yazdığı sûretinden naklen alınmıştır*" gibi ifadeleri kullandığı görülecektir. Bu yazma münşeât nüshasının bir diğer özelliği de, yazılan tarihi olayların, belli bir kronolojik sıraya göre yazılmadığı hususudur. Ancak, belli konularda yazılan mükerrer mektupların sûretleri yazılış sırasına göre yazımı takip edilmiştir.

Hoca Efendiye ait eserleri ve çalışmalarını incelediğimizde, eserlerini; te'lifleri ve tercümeleri şeklinde iki ana başlık altında toplamayı uygun görmekteyiz. Onun pek çok esere takrizler ve haşiyeler yazdığı, Arapça ve Farsça'dan tercüme ettiği kıymetli eserlerin bulunduğu bilinmektedir.

Hoca Efendi telif ettiği eserler için müracaat ettiği kaynaklardan bir kısmı şunlardır. Ahmedî'nin İskendernâme'si, İdrîs-i Bitlîsi'nin Heşt Behîşt'i, Neşrî'nin Cihân-Numâsı, Aşık Pâşâ-zâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Mevlânâ Hatîfî'nin Timur-nâme'si, Haydar Çelebi'nin Rûz-nâmesi, Hadîdî'nin Târih-i Âl-i Osman'ı, Kemal Paşâ-zâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, İbn Hacer el-Askalânî'nin Dürerü'l-Kâmine'si, Şerafeddin Ali Yezdî'nin Zafer-nâmesi, Taşköprülü-Zâde'nin, Şakâikü'n-Numâniye'si, Şükrî-i Bitlîsî'nin Selim-nâmesi, özellikle Selimnâme'deki konularda dedesi Hafız Mehmed ve babası Hasan Can'dan bizzat sözlü olarak dinlediklerini zikredebiliriz.¹¹⁵

1. Te'lifleri

Hoca Saadeddin Efendi, çok mükemmel Arapça ve Farsça bilen seçkin bir Osmanlı bilginidir. Bu dillerle yazılmış dinî ve tasavvufî mahiyetteki kıymetli eserleri Türkçe'ye tercüme etmiştir. Ayrıca Türkçe şiirler yazmış ve bir Selim-nâme telif etmiştir. Hoca Efendi icrâ ettiği görevleri sırasında verdiği bazı fetvalarını içeren risâlesi bildirilmekte ise de ilgili kütüphanede ulaşılamamıştır. Ayrıca inşâ ettiği muhtelif mektupları olup, bunların bir kısmını dönemin

¹¹⁵ Hoca Saadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, (Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu), Ankara, 1992, C. I, s. II, XI ; Şerafettin Turan, "*Hoca Saadeddin 1536-1599*", **İA.**, C. XIII, s. 27-32. , **DİA**, C. XVIII, s. 196-198 ; Şefâettin Severcan, **A. g. m.**, s. 74-75.

Osmanlı Padişahının isteği ile yazdığı tahmin edilmektedir.¹¹⁶ Çok iyi bir hattat ve münşî olduğu bilinen Hoca Sadeddin Efendi'nin divânı yoktur.

Hoca Efendi'nin edebî sanatları mükemmel derecede kullanabildiği hususu, hemen her kesin ortak görüşü olmuştur. Çünkü iki ciltlik *Tâcü't-Tevârih* kitabı başından sonuna kadar seci'li, kâfiyeli, san'atlı bir nesirle yazıldığı görülmektedir. Bu eseriyle özdeşleşen Hoca Efendi, diğer kabiliyet ve özelliklerine rağmen, bilhassa tarihçi olarak şöhret bulmuştur. Hoca Efendi'nin ilmî çalışmaları, Osmanlı müelliflerine ait klasik özellikleri taşımaktadır. Örneğin, Selim-nâme, kasideler, şemâil, hilye, eserlere takrîz ve haşiye yazma, o günkü muhtelif güncel konulara dair ufak risâleleri te'lif etmek bu kabil faaliyetlerdendir. Hoca Efendi'nin yaşadığı dönemde tercüme faaliyetleri arasında, Farsça ve Arapça yazılmış önemli bazı tarih, tasavvuf, edebiyat, menkıbe türü kitap ve risâleler, sarf ve nahiv kitapları, Lügat ve Kamus tercümeleri yapılmıştır. *Lârî Tarihi* ve *Kuşeyrî Risâlesi* tercümesini bunlara birer örnek gösterebiliriz.

Hoca Sadeddin'in te'lif ettiği eserlerden tespitini yapabildiklerimiz şunlardır:

a. *Tâcü't-Tevârih*¹¹⁷

Hoca Efendi, *Tâcü't-Tevârih*'inde Osmanlı Tarihi'nin I. Selim'in vefatına kadar olan kısmını yazabilmiş ve dağınık bir halde öylece bıraktığı sırada, III. Murad'a geçmiş tarihlere ait Osmanlı savaşları ve diğer olayları anlatması üzerine, sultanın emri ile bu eksik bıraktığı tarihi yazmasını ve bir nüshasını da Hazîne-i Âmireye vermesini istemesi ile başlamıştır.¹¹⁸ Sultan Murad'ın teşvikini, başının tâcı olarak kabul ettiği için, yazdığı tarih kitabına bu adı verdiğini kaydetmektedir.¹¹⁹ İstanbul'da kütüphanelerde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Ancak biz burada Süleymaniye kütüphanesindeki el yazması nüshaları belirtmekle yetiniyoruz. Eserin nüshaları Ayasofya/0.3041 numarada

¹¹⁶ Padişah III. Mehmed henüz orada iken Egri Fetihnâmesi yazıldığına göre, bu savaşa katılan Hoca Saadeddin'in bu fetihnâme sûretini yazmış olması daha kuvvetli görünmektedir. Kırım hanlarına, İran Şahlarına yazılan mektuplarda bu kabilden oluşan metinler cümlesinden sayılmalıdır düşüncesindeyiz.

¹¹⁷ ***Tâcü't-Tevârih***; XVII. Yüzyıldan itibaren İtalyanca, Almanca, Fransızca, Rusça, İngilizce, ve Macarca dillerine çevirileri yapılmış, batı dünyası tarihçilerinin takdirini kazanan bir Osmanlı tarih kaynağı olarak kabul görmüştür. Osmanlı Maarif Nazırı Nevres Paşa zamanında 1280/1863 tarihinde iki cilt halinde ilk kez matbu baskısı yapılmıştır. Günümüz Türkçe'sine 5 Cilt halinde, İsmet Parmaksızoğlu hazırlamış ve T.C. Kültür Bakanlığı tarafından Ankara, 1992'de yayımlanmıştır.

¹¹⁸ Ahmet Refik, **Alimler ve San'atkârlar**, s. 122.

¹¹⁹ Hoca Sadeddin, ***Tâcü't-Tevârih***, C. 1, s. 11 vd.

kayıtlı Derviş Mehmed b. Hüseyin tarafından H. 1052/1642 tarihinde nesih hattı ile her sayfasında 21 satır yazı yazılmış olup toplam 518 varaktan meydana getirilmiştir. Aynı Kütüphânenin Beşir Ağa /447 numarada 278x167, 220x95mm. Ebadında ve her varak'ında 29 satır olup toplam 405 varaktan ibarettir. Halet Efendi /585-586'da kayıtlı nüsha: toplam 388 varak, her sayfada 37 satır nesih yazısı yer almıştır. Serlevhası tezhipli, meşin deri cilt kapaklı, 281x157, 195x85mm. Ebadındadır. Daha başka nüshaları olmakla beraber; diğerlerinin satır adedi, ebadı ve yazı türlerinde değişiklikler vardır. Ancak aslolan eserin genel konusundaki içeriğinin aynı oluşudur.

Tâcü't-Tevârih'in önceki Osmanlı tarihi kaynaklarından farklı tarafı, doğrudan Osmanlı dönemi ile ilgili tarihî olayları anlatarak başlamış olmasıdır. Oysa o zamana kadar yazılan bütün tarih kitapları, önce Oğuznâmeden, Selçuklu tarihinden, Moğul tarihiden kısa ve öz olarak bahsettikten sonra Osmanlı devri tarihî olayları yazmışlardır. Bu yönüyle Tâcü't-Tevârih, Osmanlı müverrihlerince takip edilen geleneğin dışına çıkılarak yazılan bir Osmanlı tarihi kaynağı olmuştur.

Tâcü't-Tevârih'in içeriği:

Osmanlıların ortaya çıkışından itibaren, I. Selim'in saltanatının sonuna kadar vuku bulan olayları dokuz ayrı bölüm halinde, dokuz Osmanlı Padişahı devrini içine alarak anlatmaktadır.

Tacü't-Tevârih, Osmanlı tarihini başlangıcından XVI.yüzyılın sonlarına kadar anlatan güvenilir ve çok okunan bir kaynak eser olmuştur. Tâcü't-Tevârih bu özelliğinden dolayıdır ki, kendisinden sonra yazılan Osmanlı tarihi kitaplarına kaynaklık etmiştir.¹²⁰ İ. Parmaksızoğlu'nun sadeleştirerek yayımlattığı Tâcü't-Tevârih'in:

Birinci cildinde: Osmanlı devletinin ilk kuruluş yıllarından başlayarak, Yıldırım Bayezid'in vefat ettiği 1402 yılına kadarki olayları değişik başlıklar altında ele almıştır. Ancak yazma ve matbu nüshalarında ele alınan tarihî dönemler, merhûm Parmaksızoğlu'nun yaptığı sadeleştirilmiş şekline uymaması

¹²⁰ Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (ö. 1046/1636) **Tarih**'inin I. Kısmını, Seyyid Lokman, **Şehnâme-i Âl-i Osmân** adlı eserini ; Mehmed b. Ahmed Nerkesi, **Târih-i Âl-i Osmân**'ın I. kısmını, Tâcü't-Tevârih'in adeta bir özeti şeklinde yazmışlardır. Peçevi İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**'yi yazarken, referans olarak Hoca Saadeddin Efendi tarihini göstermektedir. Bunun gibi sonradan yazılan pek çok Osmanlı tarihinin, Tâcü't-Tevârih'i kendilerine ana kaynak edindikleri görüşleri ileri sürülmüştür.. Bkz. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, s.183, 192, 212 vs.

gayet tabiidir. Meselâ, “*Dâstân-ı Feth ve teshir-i diyâr-ı rûm ili*” başlığı altında Orhan Bey zamanında Rûmeli civarında yapılan fetihlerin hikayesi anlatılırken¹²¹ yine “*Dâstân-ı Şâh Gâzi Yıldırım Hân*” başlığı altında bu Osmanlı Padişah’ının tahta çıkışını özet olarak anlatmaktadır.¹²² “*Âgaz-ı dâstân*” konu başlığı içerisinde ise, Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethettikten sonra, buradaki imar işlerinin ne şekilde icrâ ve ikmal edildiğini tafsilatlı bir şekilde izah etmektedir.¹²³ Sadeleştirilmiş şeklinde eserin hacmi ve sayfa adedi değiştiğinden tıpa tıpa aynı ölçülere elbette sahip olamayacağı da anlaşılmalıdır.

İkinci cildinde: Şehzadeler arası taht mücadeleleri ile başlayıp, İstanbul şehrinin kuruluş tarihi ve özelliklerini, anlatarak tamamlamıştır. Halbuki yazma ve matbu nüshalarında: Fetret devrinden başlayarak Sultan II. Murad’ın vefatından sonra onun yerine tahta geçen Fatih Sultan Mehmed ile oğlu II. Bayezid devrini içermiştir. Bu nüshalara ait II. cildin son kısmındaki konu başlıkları arasında “*Dâstân-ı vüzerâ-yı Sultân*” başlığı ile İshâk Pâşâ, İlyas

¹²¹ Hoca Mehmed Saadeddin Efendi, **Tâc’üt-Tevârih I-II**, Tabi’hâne-i Âmire, 1279/ 1862, C.I, s.51.

¹²² Hoca Saadeddin, **a. g. e.**, C. I, s. 125.

¹²³ Hoca Saadeddin, **a. g. e.**, C. I. s. 447.

[*] Mercimek Ahmed, Emr Unsur’ül-Maali Keykavus’ un h. 475/ m. 1082 de oğlu Giylan Şah’a ait yazdığı “**Kabusname**” veya Nasihat-nâme eserini, II.Murad için tercümesini yaptığı bu kitapta, yazar önsözünde “ Agaz-ı dâstan” başlığını koyduğu burada da görmekteyiz. Bkz. Bu eseri Yayınlayan Orhan Şaik Gökyav, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944. “**Dâstân**” veya “**Destân**” kelimesi Farsça’da “efsâne ve mesel ve hikâyet-i güzeşteğân” anlamında kullanılmıştır. Osmanlı Divân Edebiyatı, Tarihler, Halk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı Literatürlerinde ise; “ kıssa. Hikâye, ekseriya manzum olan kıssa, vakı’a” veya “ kıssa, hikâye, masal, hile, tezvîr , nutuk, nasihatnâme, mâcera, menkıbe, mesnevî, mesel, biyografi ” şeklinde çeşitli tabir ve edebî türlere doğru genişleyen anlamların yüklenmiş olduğunu görüyoruz. Burada edebî konulardaki ayrıntılarına girerek geniş bilgi vermemiz araştırmamızın dışına çıkmış olacağından dolayı bu kadarıyla yetiniyoruz. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmedî, **Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âli Osmân**, Düzenleyen: Çiftçioğlu, Nihal Adsız, İstanbul, 1949 ; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, **Tevârih-i Âli Osmân**, Düzenleyen: Çiftçioğlu N.Adsız, İstanbul, 1947 ; Şükrüllâh, **Behçetü’t-Tevârih**, Türkçeye çeviren: Çiftçioğlu N. Adsız, İstanbul, 1947 ; Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, **Câm-ı Cem-Âyîn**, Sadeleştiren: Kırzioğlu Fahreddin, İstanbul, tarihsiz ; Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, **Tevârihi’s-Selâfîni’l-Osmânî**, Türkçeye çeviren: Konyalı İbrahim Hakkı, İstanbul, tarihsiz ; Muallim Nâci, **Lûgat-ı Nâci**, Tıpkı basım, İstanbul, 1995 ; Hüseyin Gazi Yurdaydın “ Türk-İslâm Tarihçiliği ve Tarihçileri Hakkında Araştırmalar I, (Matrakçı Nasuh, Şahsiyeti, Eserleri), **İslâmi İlimler Enstitüsü Dergisi I**, İstanbul, 1959 ; İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Ziyâ, **el-Mu’cemu’l-Vasît**, İstanbul, 1996 ; H.Kazım Kadri, **Türk Lûgati**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928 ; Mütercim Ahmed Âsım, **Burhân-ı Katı Tercümesi**, C. 1. s. 236., İstanbul, 1287/1799 ; Elçin Şükrü, “*Türk Dilinde “Destân” Kelimesi ve Manası*”, **Türk Kültürü**, S.63, Yıl 7, s. 158-167. Ayrıca, ansiklopedilerin ilgili maddelerine geniş bilgiler için bakılabilir.

Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Kasım Paşa, Davud Paşa, Mesih Paşa gibi meşhur devlet adamlarının hayatları, memuriyetleri, vefatları, hizmet süreleri ile ilgili özet biyografik bilgiler verilerek eser son bulmuştur.¹²⁴

Üçüncü cildinde: İ. Parmaksızoğlu'nun hazırlamış olduğu baskıda ise Fatih ve oğlu Bayezit devri tarihi bu cilt içerisinde anlatılmıştır.¹²⁵

Dördüncü cildinde: Yavuz Sultan Selim devri olayları anlatılmaktadır.

Beşinci cildi, Tâcü't-Tevârih'in Hâtimesi olup, bibliyografya kısmına ilâve olarak Selimnâme'yi de buraya dahil etmiştir. Özet olarak bu cildin sonunda, o zamana kadar geçen Osmanlı sultanlarının her birinin kendi iktidarları zamanında yanlarında bulundurdıkları üst seviyeledeki umerâ, ulemâ ve meşâyih'in hayatlarını anlatan özlü bilgiler ilâve edilmiştir.

Hoca Saadeddin'in Efendi'nin eserleri içerisinde en çok tanınanları ve okunanları şüphesiz "*Tâc'üt-Tevârih*" ile "*Selim-nâme*"sidir.¹²⁶ Selimnâme te'lifleri arasında ayrıca ayrı bir eser şeklin biraz daha izahat verilerek anlatılacaktır.

Tâcü't-Tevârih'te verilen bilgiler, Osmanlı tarihine ışık tutmuş, daha sonra yazılan Osmanlı tarihlerine kaynaklık etmiştir. Günümüzde Osmanlı tarihine ilgi duyan yerli ve yabancı pek çok araştırmacının mutlaka baş vurduğu kaynakların en başında yer almaktadır.

Türkçe yazılan Tâcü't-Tevârih'in, neşrini ilk kez Maarif Nazırı Nevres Paşa, İstanbul'da(1279-1280/1862-1863) tarihlerinde iki cilt halinde Matbaa-ı Âmire'de yaptırmıştır.

Tâcü't-Tevârih'in transkripsiyon ve sadeleştirmesini İsmet Parmaksızoğlu yapmıştır. İsmet Parmaksızoğlu bu eserin gün yüzüne çıkmasını, tanınmasını sağlayan uzun, yorucu ve çok kıymetli çalışmaları sonucunda günümüzde anlaşılır bir durumda beş cilt halinde basılmıştır. Bu gibi faaliyetler, Osmanlı

¹²⁴ Hoca Saadeddin, a. g. e. , C. II, s. 215.,

¹²⁵ **Tâcü't-Tevârih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu I-V, Ankara, 1992.

¹²⁶ İsmet Parmaksızoğlu tarafından hazırlanan ve Kültür Bakanlığınca 1992 yılında Ankara'da yayımlanan 5 ciltlik Tâcü't-Tevârih'in IV. cildi, 122-142 sayfaları arasında **Selim-nâme** ile birlikte baskısı yapılarak yayımlanmıştır. Bkz. Ahmet Uğur, *Hoca Saadeddin Efendi'nin Selim-nâmesi*, müstakil olarak yayımlanmıştır. **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi IV**, Ankara, 1980, s. 225-245.

tarihi kaynaklarına duyulan ilgiyi artırmıştır. Bu düşünceden hareketle diyebiliriz ki, Hoca Sadeddin Efendi'nin İnşâ ettiği metinlerin gün yüzüne çıkarılması da araştırmacıların ve genç okuyucuların ilgisini çekecektir. Osmanlı Tarihi araştırmacıları, münşeâtlarda anlatılan tarihî olayların seyrini, sebep ve sonuçlarını ayrıntılarıyla öğrenecek, Osmanlı Medeniyeti ve Kültürü hakkında daha geniş bilgilere ulaşacaktır.

b. Selim-nâme¹²⁷

Tâcü't-Tevârih'in sonuna eklenmiş yirmi iki ayrı hikâyeden ibaret olup, bir zeyli halindedir. Hoca Sadeddin Efendinin bizzat müşahede ettiği olayları veya kendi babasından çocukluk yıllarında sözlü olarak işittiği menkıbeleri, Osmanlı devlet ricâlinden rivâyet edilen tarihî bilgileri, halkın zevkle okuyup anlayacağı şekilde daha sonra kaleme almıştır.¹²⁸ Başka bir ifadeyle Selim-nâme, Yavuz Sultan Selim Han'ın menkıbelerini ihtiva eden kıymetli bir eser olup, günümüzde transkripsiyonu yapılarak muhtelif tarihlerde yayınlanmıştır.¹²⁹ İstanbul'daki kütüphanelerde bir çok nüshası mevcuttur. Örneğin Süleymânîye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü 898/2'deki nüshası 240x150 – 180x83mm. ebadında güzel bir talik hat ile her sayfasında 37 satır mensur şeklinde s. 368-375 varakları arasındadır. Aynı kütüphanenin Hacı Mahmud Efendi 4763/2 ve Pertevniyel bölümünde 0829.2'de bulunan eserin 602-619 sayfaları arasında toplam on yedi sayfadan meydana gelmiştir. Selim-nâme'nin nüshaları daha başka kütüphanelerde bulunduğunu burada ayrıca yazmamızın gereksiz olduğunu düşünerek kaydedilmemiştir. Ayrıca günümüz Türkçe'sine hem Tâcü't-Tevârih ile birlikte, hem de Prof. Dr. Ahmet Uğur tarafından hazırlanarak yayınlanmış olduğu belirtilmiştir.

c. Münşeâtları

Hoca Sadeddin Efendi, medreselerde, tahsil gördüğü yıllarda hocalarından Arapça ve Farsça'yı çok iyi öğrenmiş, bu dillerde edebî şiirler ve inşâ metinleri yazacak dirâyete sahip bir alimdir. Hoca Efendi için; gazel ve şiir yazmadaki yeteneği ve ustalığı, tarihe olan istidadından fazla olmasına rağmen, onun şiire fazla emek vermediğini görüyoruz.

¹²⁷ Selimnâme, Tâcü't-Tevârih'in İ. Parmaksızoğlu tarafından hazırlanan ve Kültür Bakanlığınca 1992 Ankara'da yayımlanan 5 ciltlik baskısının IV. cildi, 122-142 sayfaları arasında birlikte yayımlanmıştır.

¹²⁸ Şefâettin Severcan, A. g. m. , E. Ü. İ. F. D. , S. 18, s. 78.

¹²⁹ Ahmet Uğur, “ *Hoca Saadeddin Efendi'nin Selim-nâmesi* ” , **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara, 1980. s. 225-241.

Hoca Efendi, kuvvetli bir edip, şâir ve müverrih olarak ün almıştır. Ancak, iyi bir hattat, şiirle tarih düşürebilen şâir, mahlas kullanan ve tarihci olmasına rağmen ona ait yazılı bir divanı yoktur.

Hoca Saadeddin hakkında bilgi veren kaynaklar; Onun iyi bir hattat olduğunu, özellikle ta'lik, sülüs ve rik'a hattı ile yazmakta oldukça mâhir olup, mükemmel inşâ yazacak nadir ulemâdan göstermiş, üç dilde şiir yazan biri olarak rivâyet etmektedir.

Tarihte meşhur olmuş büyük müverrihlerin hemen tamamı için iyi birer münşîdir demek yanlış olmaz sanırız.

Hoca Saadeddin Efendi'nin kendisi müstakil bir münşeât mecmuasını sağlığında yazarak oluşturmamıştır. Fakat onun zaman zaman inşâ ettiği vesika nüshaları, bir başkası tarafından yazılmış, tertip ve derlemesi yapılarak bir araya getirilmiştir. Münşeât-ı Hoca Saadeddin Efendi adıyla oluşturulmuş münşeât mecmuaları şeklindedir. Bunlar İstanbul'da Nuruosmaniye Ktp. nr. 4292'de kayıtlı Mekâtib-i Sultaniye, Süleymâniye Ktp. Reisülküttâb nr. 921/4 ve Esad Efendi nr. 3335/2'de kayıtlı bulunan Münşeât-ı Hoca Saadeddin ve sonuncusu da Koyunoğlu Ktp. nr. 13435'de kayıtlı bulunan Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultaniye adlı mecmuadır.

Tarihî olaylara dair vesikaların inşâ suretlerinden oluşan münşeât mecmuaları, genellikle bir başkası tarafından derlenmiş ve tertiplenmiştir. Bir şâire ait olan münşeât mecmuası, ya müellifi tarafından tamamı yazılmış ve bir kitap haline getirilmiş veya yukarıda bahsedildiği gibi sonradan mürettep olunmuş mecmualar olmaktadır. Münşeât-ı Veysî ve Münşeât-ı Âsım örneğinde olduğu gibi.¹³⁰ Bunlarında nüshaları sonraki yıllarda hattatlar tarafından yazılabiliyordu. Burada söylenmek istenen husus, tarihî vesikaları içeren münşeâtların konuları ayrı dönemler, olaylara ve tarihî şahsiyetlere ait olabileceğinden, bunların bir araya getirilebilmesi zor ve dağınık durumdadırlar. Bu tür vesikaları bir arada yazarak münşeât mecmuası oluşturmak işi kuvvetle ihtimaldir ki tarihle işigal edenlerin işi olmalıdır. Zira münşeâtı olanların büyük bir kısmının ya böyle bir görevde çalışmış olduğu, ya da Osmanlı tarihi yazıcısı olduğu görülüyor. Gelibolulu Ali Efendi, Karaçelebizâde Âsım gibi. Edebi özelliği öne çıkan şâir ve ediplerin ise münşeâtları genellikle özel nitelikte nev'i şahsına münhasır olan münşeât mecmualarıdır. Bunlar arasında Lâmî Efendi,

¹³⁰ Bkz. Halil İbrahim Haksever, *Münşeât mecmualarında "Sebeb-i Te'lif"* Kocatepe Ü. S. B. E. D. S. III, s. 60.

Nâbî ve Nergizi'nin münşeât mecmualarını göstermek mümkündür. Münşeât çeşitleri hakkında bilgileri giriş bölümünde ayrıntılı olarak verdiğimiz için burada tafsilatı ayrıca verilmeyecektir.

Hoca Sadeddin Efendi'nin te'lif ettiği ve sonradan başkalarının derleyip tertip etmiş olduğu münşeât mecmualarının değişik hacim ve kısmen farklı muhtevayı içeren nüshaları şu adlarla kütüphanelerde yer almaktadır.

c.a. Münşeât-ı Hoca Sadeddin Efendi veya Suver-i Mekâtib-i Hoca Efendi Esad Efendi, nr.3335/2 nüshası¹³¹

Hoca Sadeddin Efendi'ye ait olduğu bildirilen *Münşeât-ı Hoca Efendi el-Merhûm*,¹³² adlı mecmua: Salbek şemseli, miklebli, şirâzeli ve bordo meşin cilt olup, bu kitabın içerisinde Hoca Efendinin bu mecmuasıyla beraber, başkalarına ait muhtelif risâleler de bulunmaktadır. Kitapta bulunan Hoca Efendi'ye ait münşeâtın en başında serlevhası yoktur. Hoca Efendi'nin, Gazi Giray Hân'a yazdığı ve aldığı cevâbî mektupların nüshaları derleme olduğu anlaşılmaktadır. Hoca Efendiye ait münşeât mecmuaları hakkındaki ayrıntılı bilgiler, bu araştırmanın üçüncü bölümünde verileceği için burada kısaca bahsedilmiştir.

c.b. Münşeât-ı Hoca Sadeddin Efendi (Reis'ül-Küttâb nr. 921/4)

*Münşeât-ı Hoca Sadeddin rahimehumullâh*¹³³ adıyla kayıtlı bulunan bu mecmuanın cildi miklebli, kapağı koyu kahverengi, zencirekli, miklebli zilbahar cilt. Ebadı: 225x120 155x65 olup, münşeâtın en başında altın sarısı ve eflâton renklerle süslenmiş bir serlevhası bulunmaktadır. Bu mecmua içerisinde de Hoca Sadeddin Efendi'ye ait inşâ ettiği mektuplardan başka pek çok farklı konu ve kişilere ait metinler de bulunmaktadır. Hoca Sadeddin'e ait diğer münşeât mecmuaları gibi bu nüshası da derleme sayılan bir münşeât mecmuasıdır.

¹³¹ Bu ad altında geçen münşeâtları için bakz. Süleymâniye kütüphanesi Reis'ül-küttâb bölümü nr. 38368'de “ **Münşeât-ı Hoca Efendi**”, Esad Efendi Bölümü nr. 3335/2'de “**Münşeât-ı Hoca Efendi**” Beyazıt Nuru osmaniye Kütüphanesi nr. 4292' de kayıtlı bulunan “ **Mekâtib-i Sultâniye**” adlı münşeât mecmuaları sayılmaktadır. Bu münşeâtlarının tamamı görülmüş ve CD'leri temin edilerek metin karşılaştırması ve tenkidi için istifade edilmiştir. Burada belirtmeyi yararlı görmekteyiz ki, bu münşeâtlar tıpa tıp birbirilerinin aynısı değildir. Mecmualar, bire bir aynı konuları da içermemekle beraber yazıları, konuları birbirilerinden farklıdır. Sadece bazı mektuplar ve fetihnâmelere ait metinler birbirilerine uymaktadır. Ancak yukarıda adlarını andığımız kütüphanelerdeki Hoca Efendi'ye ait olduğu söylenen münşeâtların hem düzenli oluşları, hem ta'lik yazı ile mükemmel bir elden yazılmış olmaları bakımından Konya Koyunoğlu kütüphanesindeki Hoca Saadeddin Efendi 'ye ait olduğu yazılan “ **Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye**” mecmuasından daha az konuları içermektedirler.

¹³² Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, D. No: 3335/2

¹³³ **Münşeât-ı Hoca Efendi el-Merhûm**, Süleymâniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi nr. 3335/2 ; Reisülküttâb, nr. 921/4.

İçerisindeki pek çok mektup ve diğer yazı nüshaları hem Hoca Efendi'ye ait değil, hem de onun vefatından yıllar sonra vuku bulan tarihi hadiselerle ait olduğu görülmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgiler, bu araştırmanın üçüncü bölümünde ve bu bölümün sonundaki mutabakât cetvelinde ayrıntılarıyla verilecektir.

c.c. Mekâtib-i Selâtin¹³⁴

Hoca Saadeddin Efendiye ait inşâ metinleri ve onun vefatında sonra yaşayanlara ait mektup ve diğer vesikalar bir araya derlenerek getirilen mürettep, *Mekâtib-i Selâtin* adlı münşeât mecmuasıdır.

Düzgün bir Ta'lik yazısıyla yazılan bu mecmua, 79 yapraktan meydana gelmiştir. Mecmua, kahverengi deri ciltli, şemseli ve şirâzelidir. Ebadı 205x146, 145x85 olup içerisinde değişik dönemlere ve sultanlara ait mektup suretleri bulunmaktadır. Hoca Saadeddin'e ait münşeât mecmuaları hakkında geniş bilgiler, bu araştırmanın üçüncü bölümünde verilecektir. Dolayısıyla Mekâtib-i Selâtin hakkındaki ayrıntılı bilgiler araştırmanın üçüncü bölümünde ve ilgili cetvel içerisinde verilecektir.

c.d. Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye¹³⁵

Bu münşeât mecmuası, Osmanlı münşeâtlarına bir örnek teşkil etmesi bakımından, tezimizin içerisine dahil edilerek ek kısmına transkripsiyonu yapılmak suretiyle, konu başlıklarını belirten içindikiler kısmı baş tarafa ilâve edilmiştir.

Hoca Saadeddin Efendi'nin inşâ ettiği metinler, daha sonra ismini ve yazılış tarihini yazmayan bir mürettep tarafından "*Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye*" adıyla istinsah bir edilmiştir.

Cildi düz, tezyinsiz siyah meşin kaplamalı, ebadı küçük boy bir kitaptır. Bu münşeât mecmuasının bir başka nüshasına yapılan tüm araştırma ve taramalar rağmen rastlanılmamıştır. Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye'nin en başında serlevhası yoktur. Yazılı olan sayfaların tamamı kenarları cetvelsiz olup bozuk bir nesih yazısıyla yazılmıştır. İnşâ metinleri yazılırken belli bir kronolojik sıra takip edilmemiştir. Kitabın baş tarafında yedi varak boş bırakılmış, yazılı kısmının tamamı 119 varaktır. Mecmuanın son kısmında yer

¹³⁴ **Mekâtib-i Selâtin**, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4292.

¹³⁵ Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 13435.

alan Egri Kalesi Fetihnâmesi eksik olduğu halde bu şekilde kitap son bulmaktadır.

Hoca Sadeddin Efendi, muhtelif konuları içeren irili ufaklı yazmış olduğu bazı risâleleri de kütüphanelerde bulunmaktadır.

d. Kasîde-i Sa'dî fi'l-Akâid¹³⁶

Hoca sadeddin'in tel'lif ettiği bir risâledir. Kitabın 184-202 sayfaları arasında yer almaktadır. Kitap tezhipsiz, 165x105, 213x100 ebadında olup, her sayfasında 13 satır Türkçe Nesih hattıyla yazılmış bulunmaktadır. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış, içeriğini namaz ağırlıklı bilgiler içermektedir. Kitapta:

- Kitâbu fi'l-mesâilî'l-fikhiyye
- Ferâiz meselelerine dâir risâle
- Dakâiku'l-ahbâr
- Kaside-i Sa'dî fi'l-akâid

adlı risâleleri bulunmaktadır.

e. Hâşiye a'lâ'l-Beyzâvî¹³⁷

Risâlenin adından anlaşılacağı gibi Hoca Efendi, Beyzavî'nin ünlü tefsirinin Fatıha Suresine yazmış olduğu haşiyesidir. Bu haşiye sekiz yapraktan meydana gelmiştir. Ebadı, 210x155, 165x95 olup yazı çeşidi talik yazısıdır. Kitabın ferağ kaydında son cümle şöyledir:

+er+⊙ +)◀ ?+⊙ ×⊗●◊◀ ×⊗⊙⊙ ⊖⊙◊◊◊
 ◊+⊙◊*◊ ◊◊ ◊◊ ×◊◊ ◊◊◊ ⊗⊙⊙⊙⊙⊙◊ ×⊙⊙⊙⊙⊙⊙⊙
 +⊙+ ×◊◊

“Nukilet hazîhi'r-risâleti's-şerîfe ammâ nukilet an hattı müellifihâ el-fâzıl Sa'dî Efendi ravvehallâhu rûhahu.” İbarede, bu risâle müellifi olan hoca Sadeddin Efendi'nin hattı olan nüshasından buraya nakledilmiş olduğu anlaşılmıştır.

f. Risâle fi'l-hilyeti'l-Muhammediye (Şemâliyye)¹³⁸

Kütüphane bölümlerinde farklı adlarla kaydedilmiş olduğunu gördüğümüz bu Risâle fi'l-Hilyeti'l-Muhammediyye'nin nüshaları olduğu

¹³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Serez nr. 4031/4

¹³⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Yenicami nr. 131/1.

¹³⁸ Hoca Sadeddin Efendi'ye ait Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa nr. 277/1 ; Lâleli nr. 1715/2 ; Fatih nr.5427/1'de kayıtlı olan her üç risâlenin, birbirlerinin aynısı olduğu görüldü ve Hoca Efendi'nin hattı olduğuna dâir her hangi bir kayda rastlanmadı.

anlaşlmıştır. Fakat kullanılan yazı çeşitlerinde, satır adedinde ve ebatlarında farklılık olduğu görülmüştür. Burada bu risâlenin kısaca tavsiflerini yaparak yetineceğiz.

Şehid Ali Paşa, nr. 277/1 nüshası: Bu risâlenin cilt yapısı: koyu kahverengi, kısmen yıpranmış, sahtiyan ciltlidir. Ebadı 140x100, 100x60 olup, her sayfasında 17 satır nesih yazısı bulunmaktadır. Risâle 17 varaktan meydana gelmiş, yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Risâle'nin ismi serlevhasında "Risâle fi'l-hilyeti'l-Muhammediyye" yazılı olduğu halde ferağ kaydında ise "Şemâliyye" şeklinde yazılıdır.

Laleli, nr. 1715/2 nüshası: Buradaki risâlenin cildi sırt ve kenarları kahverengi meşin, kapakları ebru kaplı cilt halindedir. Ebadı: 215x130, 160x70 olup, her sayfasında 13 satır talik kırmızı yazı ile yazılmıştır. Risâle 33b-60b varakları arasında bulunmaktadır.

Fatih, nr. 5427/1 nüshası: Bu nüshanın cilt durumu şemseli, miklebli, şirâzeli ve kahverengi meşin cilt içerisindedir. Hilye risâlesi 1b-10b arasında olup, her sayfasında 21 satır talik yazıyla yazılmıştır. Risâlenin varak kenarları şerhlidir. Ebadı 295x200, 195x110 şeklindedir. Yukarıdaki her üç hilye risâlesinde Hoca Saadeddin'in kendi el yazısı olduğuna dâir her hangi bir kayda rastlanmamıştır.

Bunların dışında Hoca Efendi'nin, *Cuma namazından sonra musafaha yapmanın cevazı* hakkında bir risâlesi Süleymâniye Kütüphanesi, Yenicami, nr. 482/24'de kayıtlı olduğu gösterilmiş ise de, 254x160, 165x100 ebadında dörtyüz yaprak, 24 bölümden oluşan kitap içerisinde bu risâleye rastlanılmamıştır. Kitap, meşin, şemseli, sadberkli, şirâzeli, miklebli cilt olup, her sayfası 29 satır nesih el yazması bir eser bulunmaktadır.

2. Tercümelere

XVI. yüzyılda Osmanlı ilim ve kültür hayatında tercüme faaliyetleri, daha çok Arapça ve Farsça dillerinden yapıyordu. Hoca Saadeddin Efendi çok mükemmel bildiği Farsça ve Arapça yazılmış önemli tarih, tasavvufa ve akaide ait dört kıymetli eserin, edebiyat, menkıbe türü risâlelerinin tercümesini yapmıştır.¹³⁹ Osmanlı döneminde bu tür eserlere ilgi fazla gösterilmiştir. Dolayısıyla muhtelif risâle ve menkıbe kitaplarının tercümesi, yukarıdaki sebeplerden dolayı bir ihtiyaç olarak görülmüş, tercümelere yapılmıştır.

¹³⁹ Ramazan Şeşen, a. g. e., s. 299.

a. Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr,¹⁴⁰

İran'lı Molla Muslihiddin Lârî'nin Farsça yazdığı tarih kitabı *Mir'atü'l-edvâr ve Mirkatü'l-ahbâr* (haberlerin derecesi ve devirlerin aynası) Vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın isteği ile Türkçe'ye çevirisini Hoca Sadeddin Efendi 1566 yılında yaparak tamamlamıştır. Bu başarısından dolayı Murat Paşa Medresesinden Yıldırım Bayezid Medresesine terfi ettirilmiştir.¹⁴¹ Bu tarih kitabı, Hz. Âdem'den başlayarak, Osmanlılar dönemini 1566 yılına kadar getirmiştir. Bu uzun zaman içerisinde, tarihçi kendisine göre önemli gördüğü tarihî olayların bir kısmını muhtasar, yani kısa ve öz olarak anlatmıştır.

b. Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr, Şeyh Nureddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Lahmî (ö.1312/13)'in eseridir.¹⁴² Abdulkadir-i Geylânî'nin Menkıbelerinden meydana gelen bu kitabını el-Şattanûfî tarafından kaleme alındığını yazan kaynaklara da rastlamaktayız. Hoca Sadeddin Efendi beraberinde kendisinin iki oğlu Esad ve Mehmed ile birlikte, III. Mehmed'in isteği üzerine Arapça'dan Türkçe'ye tercümesini yapmışlardır.¹⁴³ Bazı kaynaklar da, Yusuf el-Lahmî'nin “*Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr*” adlı eserini bununla ilgili olarak göstermişlerdir.¹⁴⁴ Aynı kaynaklarda bir başka tercüme eseri olarak “*Abdü'l-kadir Geylânî'nin Menkıbeleri*” adıyla gösterilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Süleymaniye Kütüphanesinde bazı el yazması Türkçe nüshaları mevcuttur. Meselâ, **Yenicami** / 836 numarada, siyah meşin deri cilt kaplama içerisinde, nesih yazı ile 399 varak ve her sayfasında 31 satır yazı yer almaktadır. **Aşir Efendi** / 245 numarada kayıtlı bu nüshada da nesih yazı kullanılarak 457 sayfa ve her sayfasında 35 satır bulunmaktadır. Ebatı: 235x140, 165x 85., **Hamidiye** / 922 numarada kayıtlı, 258 varak, satır adedi 29'dur. **Beşir Ağa** / 470'de 482 varak ve her sayfasında 31 satır yer almıştır. **Hüsrev Paşa** / 445-447 numaralarda kayıtlı nüshanın her sayfasında 27 satır nesih yazı ile yazılmıştır. **Çelebi Abdullah Efendi** / 255'de 433 sayfa ve her sayfasında 31 satır nesih yazı ile yazılmış cildi tezhibli ve siyah meşin cild içerisinde. **Şehid Ali Paşa** / 1944 numarada 242 varak, her sayfası 23 satırdan müteşekkildir.

¹⁴¹ **Tâcü't-Tevârih**, C. I, s. VIII ; Orhan Bayrak, s. 176.

¹⁴² İ.Parmaksızoğlu, **a. g. e.** s. IX.

¹⁴³ “*Hoca Sadeddin Efendi*” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1981, C. IV, s. 248-250.

¹⁴⁴ Şefaettin Severcan “*Hoca Saadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri*”, **E. Ü. İ. F. Dergisi**, Kayseri, 1992, S. 8, s. 74., Turan Şerafettin, “*Hoca Saadeddin Efendi*”, **DİA.** , C. XVIII, s. 198.

¹⁴⁵ Şefaettin Severcan “*Hoca Saadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri*”, **E. Ü. İ. F. Dergisi**, Kayseri, 1992, S. 8, s. 74 ; Turan Şerafettin, “*Hoca Saadeddin Efendi*”, **DİA.** , C. XVIII, s. 198 ; Halil Ersoy, “*Hoca Saadeddin Efendi*” **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1981, C. IV, s. 248-250.

c. el- Emâli, Ūşî'nin Mâtürîdiyye akâidi ile ilgili eseridir. Türkçe'ye tercümesi üçüncü Murad'ın isteği üzerine yapılmıştır. Hoca Saadeddin'in ifadesine göre, bu eserin tercümesi, aynı vezin ve kafiye kullanılarak, üç gece içerisinde tamamlayarak III. Murad'a takdim etmiştir.¹⁴⁶

d. Risâle-i Kuşeyrî,¹⁴⁷

Ebu Kasım Abdulkerim b. Havâzin b. Abdümelik b. Talha b. Muhammed Nisaburî Kuşeyrî: Kuşeyrî'nin bu risâlesi, Osmanlı medreselerinde çok yaygın bir şekilde okutulan ve çok sayıda nüshaları kütüphanelerde bulunabilen bir eserdir. Türkçe'ye tercümesi Hoca Saadeddin Efendi tarafından yapılan tasavvufî konuları ve kelâm mevzularını içeren kitaplardan biridir. Günümüz Türkçe'sine tercümesi yapılmıştır.¹⁴⁸ Muhtelif ebatları ve değişik hat yazısıyla yazılan Kuşeyrî Risâlesi nüshaları mevcuttur. Bu araştırmamızda Beşir Ağa / 344'deki nüshası hakkında kısa bir bilgi vererek yetiniyoruz. Eser siyah meşin cilt kaplamalı, tezhipli ve şemsesi mevcut olup, 240x150, 160x85mm. Ebadındadır. Her sayfasında 21 satır talik yazısıyla yazılmış toplam 189 yapraktan ibarettir. İçerisinde seksen üç adet evliyâdan sayılan zatın tercüme-i hallerini içermektedir.

Sonuç olarak Hoca Saadeddin Efendi kalemi güçlü, Osmanlı tarihine vâkif, Osmanlıca, Arapça ve Farsça manzum ve nesir yazıyı yazmada otorite kabul edilmiştir. Devletin siyâsî kararlarında çok etkili olan Hoca Efendi'nin bu konumu sebebiyle, irili ufaklı çok sayıda inşâ ettiği mektup metinleri mevcuttur. Eserleri ve siyâsî karakteri çok iyi bilinen Hoca Efendi'nin münşîliği göz önünde bulundurularak, onun adına derlenmiş olan bu münşeât mecmualarından bahseden kaynakların çok az olduğu görülmüştür. Hoca Saadeddin Efendi Münşeâtları olarak kütüphanelerde kayıtlı bulunan mecmualar içerisinde, onun zamanında vuku bulmayan tarihî bazı mektup veya belgelerin ilâve edilmiş olduğu görülmektedir. Bu ve benzeri hususlara yönelik bilgiler, araştırmamızın üçüncü bölümünde ayrıca anlatılacağı ve Hoca Efendi'ye ait münşeâtlar arasında mutabakât cetvelinde belirtileceğinden, şimdilik bu kadar izahat yeterli görülmüştür.

¹⁴⁶ Şerafettin Turan, “*Hoca Saadeddin Efendi*”, **DİA.**, C. XVIII, s. 198.

¹⁴⁷ Nüshaları için bkz., **Ayasofya** / 0.1712'da kayıtlı bu nüsha 210 varak nesih hattı ile kaleme alınmış, her sayfasında 25 satır yazı bulunmaktadır. **Beşir Ağa** / 344, cildi tezhibli meşin deridir. 194 varak olup, her sayfasında 21 satır, ta'lik yazı ile yazılmıştır. **Hamidiye** / 632'e 591 varak, her sayfada 13 satır bulunan risâlenin ebadı: 397x265, 256x156

¹⁴⁸ **Kuşeyrî Risâlesi**, Tercüme: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.

Kaynakça

- Ahmed Refik, **X. Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı**, İstanbul, 2000.
- _____, **Alimler ve San'atkârlar**, İstanbul, 1924.
- Adıvar, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiyenin İktisadî ve İctimaî Tarihi C. I-II**, İstanbul, 1995.
- Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, C. I.
- Aydemir, Abdullah, **Ebusuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu**, Ankara, 1968.
- Banarlı, Nihad Sâmi, **Türk Edebiyatı Tarihi II**, İstanbul, 1987.
- Babinger, Franz, **Osmanlı Tarihi Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Mersin, 1992.
- Canatar, Mehmet, **DİA**, C. VII.
- Çerçi, Faris, **Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Âhbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmed Devirleri C. I-III**. Kayseri, 2000.
- Budin Kanunnâmesi**, hazırlayan: Sadık Albayrak, İstanbul, 1993.
- Danişmend, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I-VI**, İstanbul, 1971.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1970.
- Ersoy, Halil, "*Hoca Saadeddin Efendi*", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1981, C. IV
- Gökbilgin, M. Tayyib, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**.
- Hoca Saadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1992.
- _____, **Mekâtib-i Selâtin**, Nuruosmaniye No: 4292
- _____, **Münşeât-ı Hoca Efendi**, Süleymâniye Ktb. Reisülküttâb nr. 38368.
- _____, **Münşeât-ı Hoca Efendi**, Es'ad Efendi nr. 3335.
- Faik Reşad, **Eslâf**, İstanbul, tarihsiz.
- Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi**, Neşreden: Abdulkadir Özcan, **TD.**, S. 33, 1982.
- İlmiye Salnâmesi**, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye, 1331.
- Karsizâde Cemaledin Mehmed Efendi, **Âyine-i Zürefâ**, Neşreden: Ahmed Cevdet, Dersâadet, 1314.
- Kazıcı, Ziya **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 1996.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuarâ**, haz. İbrahim Kutluk, I-II, Ankara, 1989.
- Köprülü, Fuad, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1999.
- Mecdi Mehmed Efendi, **Hadâiku's-Şekâyık**, C. II
- Mehmed süreyyâ, **Sicill-i Osmanî**, C. II.

- Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuât**, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Ankara, 1987.
- Naima Mustafa Efendi, **Tarih-i Naima I-VI**, tarihsiz, C. I.
- Orhunlu , Cengiz , **Osmanlı Tarihine Âid Belgeler-Telhisler- (1597-1607)**.
- Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi**, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1999
- Sayılı, Aydın , “ III. Murad’ın İstanbul Rasathânesindeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa ile olan Kültürel Temaslar”, **Bellekten**, 1961, C. XXV, S. 99
- Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, İstanbul, 1989.
- Şemseddin Sâmi, **Kamusu'l-A'lâm I-VI**, Tıbkı basım, Ankara, 1996, C. IV.
- Sertoğlu, Mithat, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul, 1986.
- Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, 1998.
- Severcan, Şefaettin, “*Hoca Sadeddin Efendi ve tarihçiliğimizdeki yeri*”, **E. Ü. İ. F. Dergisi**, Kayseri, 1992
- Şerafettin Turan, **DİA**, İstanbul, 1998, C. XVIII .
- Uslu, Hüseyin , **İslâm Müesseseleri Tarihi**, İstanbul, 1985.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, 1988.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1988, C. III/ II. Kısım, s. 532.
- Şemseddin Sâmi, **Kamûsu'l-A'lâm**, C. III, Tıbkı Basım, Ankara, 1996.
- Turan, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, İstanbul, 2000.
- Ziya Paşa, **Numune-i Edebiyât-ı Osmânîye**, İstanbul, tarihsiz.